KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXV. évf. *1900. September—October.* *5-dik füzet.*

A keresztény egység.*

Az emberiség testvérisége az evangelium szerint nem egyházi, nem is dogmatikai, hanem erkölcsi közösség.

„Erről ismernek meg mindenek, hogy az én tanitványaim vagytok, ha egymást szeretitek.“ Ján. IV : 35.

„Adott némelyeket apostolokat, némelyeket pedig prófétákat, némelyeket pedig evangelistákat, némelyeket pedig pásztorokat és doktorokat, a szenteknek egy testben való kötöztetésekre, a szolgálatnak munkájára, a Krisztus testének építtetésére, miglen jussunk mindnyájan a hitre és az Isten fia ismeretének egységére, miglen leszünk teljes férfiakká, a megöröködött Krisztus állapotjának mértéke szerint.“ Ef. IV : 11—13.

A kereszténység kezdetben az emberiség egységét proklamálta. Jézus Galilea térségein a testvériségnek és egységnek legédesebb és legmelegebb felhivását intézte a világhoz, a mely azóta a történelem hullámverései, az emberek egyenetlenkedései, a sors minden változatai mellett is évszázakon át visszhangzik, mint egy valóban isteni szózat, mint az örömnek és reménynek állandó forrásául szolgáló izenet a szenvedő emberiség számára: „*Boldogok az alázatosak! Boldogok a békességre igyekezők! Erről ismernek meg mindenek, hogy az én tanitványaim vagytok, ha egymást szeretitek. Szeresd a te Uradat, Istenedet teljes szivedből s ime, a második parancsolat, mely ehhez hasonló: szeressed felebarátodat, mint magadat.*„ Ugyanazon egy égi Atyának gyermekei, mindnyájan testvérek vagytok.

A Krisztus minden tanitványának testvérisége egymás között annyi mint a keresztény társadalom egysége s az első apostoli gyülekezeteknek ez volt az eszménye, vagy ha jobban tetszik, álma. A tanitványok Jeruzsálemben a felső házban begyülve, a kommunismusnak egy bizonyos neméig viszik az egységet. A mint a Cselekedetek irója mondja, egy szív és lélek voltak. Korinthusban az

* Jean Reville „Parols d'un libre Croyant“ czimü Párisban megjelent beszédeiből. L. Ker. Magv. XXXV. évf. 1-ső füz. F. J.

első keresztények állandóan közösen étkeznek és úgy szervezkednek, mintha egy családot alkotnának. Még ha nem ismerték is egymást, a keresztények „*testvérek*"-nek szólitották egymást.

Azonban az eszmény és valóság között mindjárt kezdetben észre kell venni a különbséget. A programm igen szép és az emberek igen roszak voltak. Elmult az az idő, a mikor az emberek az első keresztény gyülekezetek egységét és békéjét magasztalhatták és azokról idylli leirásokat tehettek. A tudományos történelem, a szent könyvek birálata a valóságban egészen más képet tárnak fel előttünk az első keresztény gyülekezetekről, mint a minőt azokról az előbbi fantastikus leirások után birtunk; t. i. a különböző irányok küzdelmét, a mely a mester halála után csakhamar szembeállitja a tanitványokat egymással, elkeseredett személyes versengést és a tantételek és parancsolatok felett egy olyan chaotikus összeütközést tárnak fel azok előttünk, a melyben az evangelium veszendőbe látszott menni.

De ha az emberek nem is juthattak el az ők eszményök magaslatára, magának ennek az eszménynek léte azért nem kevésbbé nagy erő volt reájok és nagy jótétemény az emberiségre nézve. Helyesen mondják, hogy egy társadalmat nem annyira abból kell megitélni, hogy mivé lett, mint inkább abból, hogy mivé akart lenni. Mond meg nekem, hogy mire vágyakozol és én megmondom, hogy mit érsz. Senki közülünk nem valósitja meg azt, a mit az élet legfőbb czéljának, az igazság és jó legfőbb nyilvánulásának tart; de mindazok, a kik a középszerüségen, a szellemi laposságon felülemelkedtek, a kik a lelköket a nagyobb igazság, a tisztultabb szépség, a kiválóbb jogszerüség ihletének megnyitották; szóval, mindazok, a kik a legjobbat óhajtják, valóban nagyok s méltók a mi rokonszenvünkre és bámulásunkra még akkor is, ha törekvéseiket annak megvalósitásában nem koronázta is siker.

Tudom, hogy mennyi tudatlanság, babona, versengés volt az első századok keresztényeinek egy nagy részénél. Tudom, hogy nagyobb részük mennyire kiforgatta az evangeliumot a maga egyszerüségéből, hogy abba a maguk egyéni szemlélődéseiket vagy felhevült képzelődésük csalképeit bevigyék. De a mint meghajlok hitök melletti hősies állhatatosságuk előtt: ép oly tiszteletteljes csodálkozással üdvözlöm azt a nagyszerü gondolatot, a mely bátorságukat fentartotta; üdvözlöm a megujhodott emberiségben való hitet, a honnan minden igazságtalanság eltünik, minden gonoszság

számüzve lesz és az emberek a Krisztus szelleme által ujjászületve, egy nagy családot fognak alkotni, a hol az Isten lesz mindenekben minden.

Mert a keresztény eszménynek ezen első nyilvánulását tulajdonképpen ez a törekvés jellemzi. Az emberek nemcsak a testvérek egy kis körének egységét czélozzák a kereszténységgel, hanem az egész emberiségnek egy egyetemes társulattá alakulása nagyszerü reményét akarják azzal megvalósitani. A szellemi egységnek tényleg két neme van s mindkettőnek megvoltak minden időben harczosai a hivek között. Ezek közül az egyik egység az, a mely csak azon csekély számu személyekre vonatkozik, a kik egymást ismerik, egymást gyakran látják s egymással gyakran találkoznak; egy olyan kis gyülekezet, a melyben az ember meghitt barátai között érzi magát, a melyben mindenkinek nemcsak hogy ugyanazon hite van, hanem kegyességük is ugyanazon módon, ugyanazon imákban s ugyanazon nyelvben nyilatkozik s másokkal szemben, a kik nem ahoz a gyülekezethez tartoznak és nem azon helyen imádkoznak, némi kicsinylést vagy nagymérvü közönyt is tanusitnak. Az egységnek másik neme egy szélesebb körü egység, a melyben az emberek a helyett, hogy így magokba zárkoznának, mind szélesebb körre igyekeznek kiterjeszteni az együvé tartozás érzetét és ennek nemesebb befolyása alatt azon munkálnak, hogy az egész emberiséget a testvériségnek egy nagy és nemes kapcsába foraszszák egybe.

Mi természetesebb, minthogy a nagy római birodalomban szétszórtan élő nyomorult és miveletlen keresztények a közösségnek első nemét keresték, egy konventikulumnak zártkörü egységét. Mindenkit ebbe hivnak meg s bizonyára ez volt legnagyobb részöknek egyedüli eszménye. Bizonyára! Nem. A lelkesebbek, a nagyobbak az első pillanattól fogva tulszárnyalnak reményeikkel ezen határok közé szoritott látkörön. A világ meghóditására indulnak. Ezek már kezdetben tiszta öntudattal birnak az iránt, hogy ők egy új társulatot, egy uj szövetséget képviselnek, a mely nemcsak Izrael régi szövetségét helyettesitni, hanem a római birodalomban egy időleges fejedelem kormánypálczája alá tartozó népek társulatát is kiszoritni van hivatva. Az a nemes vágy lelkesiti, hogy nemcsak a maguk, vagy barátaik, hanem az egész emberiség üdvét munkálják. „*Nincs sem zsidó, sem görög, sem szabados, sem szolga, sem férfi, sem nő, mivel mindnyájan egyek vagytok a Jézus Krisztusban*“, így szól már Pál apostol és százötven évvel később

egyik legékesebb apologeta az emberi lelket természetszerüleg keresztényinek lenni hirdeti.

S csakugyan volt egy pillanat, a melyben az ember azt hihette, hogy az ősi keresztények vágya valósággá lesz, hogy az aláásott és meghasonlás által fenyegetett római egység helyébe a keresztény egység fog lépni. A régi társadalom kimerült; a pogányság az uj egyház megtörésére irányitott rendkivüli küzdelme után legyőzöttnek érezte magát. A római császár jogot adott a kereszténységnek, — a mi addig hallatlan dolog volt — hogy a régi világ minden részéből egy teljhatalommal tanácskozó gyülést hivjon egybe. Kelet és nyugot püspökei, Európa, Ázsia és Afrika képviselői egybegyülnek a Niceai conciliumba, hogy elkészitsék a keresztény egység okmányát. Megalapittatott a katholikus egyház, az egyetlen, az egyetemes egyház, a szent egyház, a mely azt tanitja, a mit mindenki, mindenütt és mindig hitt. Az Isten városa megalapittatik a földön. Egyesülve ezután ugyazon hitben, ugyanazon szertartásokat gyakorolva, ugyanazon törvényeknek engedelmeskedve, ugyanazon módon imádván Istent, ugyanazon parancsolatok szerint élve, alávetve magokat ugyanazon kormányzásnak, a Krisztus tanitványainak csak egy egyetemes közönséget kellett formálniok. A testvérek egysége tehát bevégzett tény lesz.

Fájdalom! az eszmény itt is messze elmaradt a valóságtól és a történeti igazság szintén az egyház követeléseitől. Nem elég határozatilag kimondani, hogy az egység megvan s nem elég kigolyózni a külön nézetüeket, hogy a külön nézet elnyomassék. A conciliumok, hogy az egységet fenntartsák, igen egyszerüen jártak el: kiüzték a kisebbséget s a mikor magokra maradtak azok, a kik valamely tantételt mint többség érvényre akartak juttatni, egyhangulag kikiáltották azt, mint az egyetemes egyház tanát. Igy történt, hogy a nyugoti egyház az egység fenntartásának ürügye alatt lassanként elvesztette a syriai, egyptomi s végre az egész keleti kereszténységgel való közösséget. Szomoru és megsiratni való története van ezeknek a conciliumoknak, a melyek a helyett, hogy a vallásos életnek és az erkölcsi ihletnek melegágyai lettek volna, a leghiábavalóbb vitatkozások és a legszánalomraméltóbb cselszövények küzdterei lettek és a melyek nem a békét és egységet munkálták, a mire hivatva voltak, hanem az egyház egy részét vették folytonos üldözőbe. Bizonyára voltak egyesek, a kik az igazságot keresték ezekben a conciliumokban is, de a legnagyobb részt saját

érdekük és szenvedélyük vezette, mindenek előtt hatalmuk megszilárditását keresvén s a szeretet mindeniköknél hiányzott.

Az egyház rosz útra tévedett. Mert azzal, hogy egy mindig elvontabb hitrendszert dolgozott ki, a keresztény egységet nem lehetett megvalósitani. A lelkeket nem lehetett egyesiteni az által, hogy minden értelmet egy kalap alá vonjanak. Mit ért, hogy az emberek ugyanazon athanasiusi symbolumot elmondogatták, ha egymást kölcsönösen kárhoztatták s erkölcsi életökben egészen különböző elvek által vezéreltettek. Egy rabló azt épen olyan jól elmondhatta, mint egy becsületes ember, a nélkül, hogy egymással a legtávolabbról is közösségben éljenek.

A középkori gyakorlatiasabb és a görög bölcselkedők által kevésbé nyugtalanitott róm. katholikus egyház ezt belátta, a mikor mindezeket a dogmatikai vitatkozásokat elnyomni igyekezett és a keresztényi egység megvalósitását az egyházi tekintélynek való meghódolásban kereste. A pápa, szt. Péter utóda, a Krisztus helyettese, a püspökök mint az isteni kegyelem letéteményesei, ime ezeken alapszik szerinte az egység. A ki magát teljesen aláveti a maga egyházi főnökeinek, a ki az általok megállapitott szertartásokban részt vesz, a ki hiszi, a mit megrendelnek, hogy higyjen, megteszi azt, a mit parancsolnak, a ki lelke felett teljes uralmat enged: tagja az egyháznak, a melyen kivül nincs üdv.

Távol van tőlem, hogy a középkori római egyházat kisebbiteni szándékoznám. Nagy szolgálatot tett az azzal, hogy a végletekig megkülönzött s valóságos zürzavarban élő Európában egy fensőbb egység, a szétszortan élő népek között egy összekötő kapocs iránt az öntudatot fenntartotta. Megbecsülhetetlen fönség nyilatkozik a legjelesebb pápák azon törekvéseiben, hogy az egész kereszténységet ugyanazon egy szellemi kormányzás alatt csoportositsák és hogy ugyanazon egy hitet és ugyanazon egy reményt tegyék uralkodóvá. De ez az igyekezet feljülhaladja az emberi erőt. Hogy a gondviselés szerepét vegye magára valaki, annak Istennek kellene lennie; az egyház fejei azonban isteni hatalmat tulajdonitván magoknak, nem szüntek meg emberek lenni. Nagyon kevés fő elég erős arra, hogy meg ne szédüljön a korlátlan hatalomtól, nagyon kevés jellem annyira aczélozott, hogy saját szenvedélyeinek áldozatul ne essék, a mikor minden ellenzéken győzedelmeskedett.

Azonban az egyház itt is rosz úton járt, a keresztény egységet a szertartások és isteni tisztelet külső formaságainak ugyanazon-

ságába helyezvén. Ez annyit tett, mint az Isten országát egy széles terjedelmü közigazgatási intézménynyé, a kegyességet egy iszonytató mechanismussá, az erkölcsi életet puszta szertartási formasággá változtatni át. Ez a lelkiismeret megtagadása, a személyiségnek elfojtása, az ember egyéniségének kiszolgáltatása, a szolgaságban való egység volt. Megmenteni az embert a büntől az által, hogy szellemi rabságba hajtsuk, éppen annyi, mint megölni a beteget azért, hogy betegségétől megszabaditsuk.

A római egyháznak ezen megölő, egészen külső egysége s azon visszaélések ellen, a melyek abból származtak, nem is szüntek meg a kereszténység legjobbjai és leghivebb tagjai tiltakozni. S bizony nem kicsiny vállalat volt az egyház ezen félelmetes hatalmát megtámadni és megtörni ezt az egyházi egységet, mely még rendkivülileg csábitó volt. A jellemnek minő erejére van szükség bizonyos körülmények között csak arra is, hogy az ember a divat vagy az udvariasság követelményei alól kiszabaditsa magát. Itt nem hasonló csekélységről van szó. Nem kevesebb mint az örök üdv forgott fenn. Az egyháztól elszakadni, ez annyi volt, mint kitenni az embernek magát a társadalom megvetésének, mindennemü erőszaknak és bántalmaztatásnak s a mi még több, lemondani gyermekkori meggyőződéseiről, hosszu időn keresztül gédelgetett erkölcsi biztositékokról; ez egy benső forradalom volt a külső forradalom előtt.

S valóban, nem is tudunk elég hálásak lenni szellemi szabaditóink iránt, a kik a római egyház külső, zsarnoki és elnyomó egységével a Krisztussal való benső közösséget állitották szembe. Ne gondoljátok, hogy ez csak frázis, csak theologiai szőrszálhasogatás volt. A római egyház által dicsőitett látható egyház egységével szembe állitván a láthatatlan egyház egységét, a reformatorok egy oly elvet mondtak ki, a melynek horderejét még ők sem gyanitották, mert ez az elv az, a melyen a későbbi nemzedékek a lelkiismeret szabadságát és a türelmet győzelemre segitették.

Az egység szükségességét, a mit a kereszténység magában foglal s a mire e tanulmány elején reámutattunk, a reformatoroknak nem volt szándékukban vita tárgyává tenni. Szerintök is az evangelium az embereket testvériségre hivja, testvéreknek mondja az égi atya minden gyermekét, azt kivánja, hogy a keresztények szeressék egymást és hogy áthatva legyenek a Krisztus szellemétől. Szerintök is az evangelium minden keresztény szellemi egységét

tanitja és a kik ezen feltételeknek eleget tesznek, mindazoknak az üdvöt hirdeti. De ki mond itéletet a felett, hogy Krisztussal és testvéreinkkel való ezen benső közösség őszinte? Ki határozza meg azt, hogy közülünk méltó-e mindenki, igen vagy nem, Krisztus igaz tanitványinak ezen egységes és tökéletes egyháza tagjának tartani magát? Róma erre azt feleli: „a pap", a reform ezt: „Isten". Róma így szól: „Az egyház igaz tagja az, a ki az ez által szabályszerüen kiszolgáltatott mindennemü sacramentummal rendesen él; az egyház egysége földi szervezetében látható." A reformátorok ezt mondják: „A sacramentumokkal való élés semmit sem bizonyit; a symbolumok elmondása nem ér semmit; a mi fontossággal bir, ez egyedül a benső érzület, az erkölcsi megujhódás, a lelkiismeret, a hit. És ki biráskodik a lelkiismeret felett? Isten, egyedül Isten. Egy embernek sincs joga kizárni mást az örök üdvből." Szabadságra hivó beszéd ez, mely megtöri a papi hatalmat, mint a nap is eloszlatja a sötétséget, a melyben az ember tétlenségre van szoritva.

Az egyházak változhatnak vég nélkül s tudjuk, hogy mily nagy volt számuk a reformált országokban. De ezek közül mindenik tökélytelen és időszerü, azon ország vagy keresztény népcsaládhoz alkalmazkodva, a melynek szükségeit van hivatva kielégiteni. A láthatatlan egyház, a Krisztus igaz tanitványinak egysége örök; de senkinek sincs joga azt a maga hasznára lefoglalni. Felette áll ez minden mi felekezeti hitvallástételeinknek, minden mi szenvedélyeinknek és gyarlóságunknak, mint a hogy az örökké tiszta égboltozat felette terül el a ködnek és gőzpáráknak, a melyek ránk nézve minden pillanatban felfogják annak ragyogását.

A reformáczióval keletkezett egyházak is gyakran megfelejtkeztek azokról a nagy eszmékről, a melyek bölcsőjüket beragyogták. Hütelenek lettek alapitóiknak hősi szellemiességéhez. Ezek is mindegyre igényt formáltak ahoz, hogy az ők tökélytelen szervezetüket a láthatatlan és örökkévaló egyházzal azonositsák. A szentek egyességét a maguk hitvallásuknak korlátai közé akarták szoritani. Ezek is így szóltak: „Rajtam kivül nincs üdvösség." Rájok nézve is a keresztény egység az ők hitvallásukhoz, az ők theologiai rendszerökhöz való ragaszkodássá lőn — a mi annyival nevetségesebb követelés volt részükről, mivel számosan tulajdonitották maguknak ugyanazt a kiváltságot s kölcsönösen megtagadták egymásnak a jogot arra nézve, hogy a másik magát a Krisztus valódi egyháza képviselőjének tarthassa. A római katholikus egységben legalább

még van egy bizonyos fönség: ez egy rendkivül nagy méretü sok százados épület s habár fedélzete alól igen gyakran kirí szellemi szegénysége, legalább homlokzata fönséges látványt nyujt. De mit mondjunk ezekről a különböző felekezetekről, a melyek megtagadják a keresztény méltóságot attól, a ki nem irja alá egy nehány duczet theologus által hosszas vitatkozás és szánalomra méltó kiegyezés után kidolgozott hitformát.

Nem, nem, térjünk vissza az első reformátorok magas röptü szellemi felfogásához vagy még inkább térjünk vissza Krisztusnak összehasonlithatlan szellemiességéhez, a melyről Pál apostol oly kiválóan szép meghatározást ad az alapul vett igékben. A keresztény egység nem egy bűbájos módon alakult időleges társaság, a mint az első keresztények álmodták. Nem az első conciliumok metaphysikai hitegysége. Még kevésbé a római katholikus egyház szertartásainak és szentségeinek külső egysége, sem nem a mult idők protestáns hitvallásának szükkeblü egysége. A keresztény egység a szentek egysége, ez ama láthatatlan egyháza mindazoknak, a kik Istent igazán szerették és igazán szerették felebarátaikat; ama láthatatlan egyháza mindazoknak, a kik lelkök mélyébe vésték azt az isteni szózatot, a melyet a mi mennyei Atyánk intéz minden teremtményéhez, és a melyet az Isten minden más gyermekénél jobban kijelentett Krisztus a szenvedő és bünös emberiségnek. A keresztény egység az a szent szövetség, a mely az időn szintugy mint a téren át ugyanazon eszményi társaságba gyüjti mindazokat, a kiknek lelke a szellemi élet isteni forrásai felé vágyakozott és a kiknek tevékenysége a magok környezetére, lett légyen az kicsiny vagy nagy, áldásosan áradott szét; ez az a szent serge mindazoknak, a kik a közelben vagy távolban, a bűn, az önzés, az igazságtalanság vagy az erkölcsi nyomor ellen küzdöttek, hogy betöltsék a szent törvényt, a mi mennyei Atyánk akaratát; ez ama titokszerü egyesülete a hivőknek, a kiknek hitök volt a jónak győzelmében a rosz felett, a kik nem kételkedtek az örök igazságban akkor sem, a mikor a bűn diadalát látták, a kiknek hitök a világosság iránt nem ingott meg a sötétségben sem, a legfőbb jóság iránt a halál karjai között sem. A keresztény egység erkölcsi egység.

Ez a kérdés különös érdekkel bir reánk, ujkori szabadelvü keresztényekre nézve, a kik arra törekszünk, hogy azt a mi állandó, a mi igazán a valláshoz tartozik, a mi isteni a hagyományos keresz-

ténységben, megtisztitsuk a mult időknek azoktól a szemlélődéseitől, egyházi formáitól, a melyek többé nem felelnek meg a mi lelkiismeretünknek és lelkünk szükségleteinek. Éppen mint a XVI ik század protestáns egyház megalapitóit minden igaz kegyesség feldulóinak, megrontóinak mondották azért, mert kihuzni igyekeztek a kereszténység bárkáját az egyházi szertartások és gyakorlatok örvényéből, a melyben az egyház a bibliai inspiratio habjain megfeneklett: minket is ma Krisztus ellenségeinek, hitrontóknak, sőt istentagadóknak tartanak azért, mivel meg akarjuk szabaditani a keresztény hitet a könyv szolgasága, a betü járma, az alexandriai vagy bizanti szemlélődések holt sulya alól, a melyek megbénitják az evangelium hatását a közmiveltségben. Azzal vádolnak, hogy mi nem vagyunk többé keresztények, mivel nem fogadjuk el a szent Athanasius, a szent Anselm vagy a szent Tamás tantételeit, hogy nem vagyunk többé protestánsok, mivel a mult idők zsinati hitvallásait nem tekintjük többé isteni kijelentéseknek, mivel mi igényt tartunk magunknak birálat alá venni azt, a mit elődeink minden éleselméjüségök, minden erkölcsi nagyságuk mellett nem tudtak megbirálni; s meg tudjuk különböztetni a hit, a béke és szeretet evangeliumát a rabbinistikus vagy görög tantételektől, a melyekbe a Pálok és Jánosok ezt az evangeliumot saját koruk szelleme és iránya szerint kiformáltak. Vádolnak minket, mivel mi elég loyalisok vagyunk fennhangon kimondani azt, a mit kortársaink közül annyian csak magokban gondolnak, leplezni akarván azt, hogy ők nem kevésbé tultették magokat ezen a dogmatika theologián, mely eljárás inkább a Loyola Ignácz tanitványaira, mint egy Hussz vagy egy Kalvin nyiltságára emlékeztet.

Ez csaknem annyi, mintha azzal vádolnának, hogy nem vagyunk többé francziák, mivel nem ismerjük el többé a régi Francziaország törvényeit, mivel mi a XIX-dik század gyermekei nem fogadjuk el többé a három rendet, a melyen alapult a régi franczia társadalom, mivel mi megvetjük a nemesség és papság kiváltságait és arra igyekszünk, hogy a mult társadalmi szervezetét mind inkább egy demokratikus társadalommal helyettesitsük, a mely a szabadságban és testvériségben solidaris legyen. Oh igen, teljesen világos, hogy nekünk ma egészen más eszményünk van az államról, ennek tulajdonságairól, jogairól és kötelességeiről mint a XVII-ik vagy XV-ik századoknak volt. Éppen olyan különbség van a mai és a középkori „haza“ között, mint a mily különbség van a vasutakkal

behálózott, gyárakkal, nagy városokkal benépesitett, iparral, kereskedelemmel, gyarmatokkal biró és lobogóját csaknem a világ minden részében lengető Francziaország és a között a Francziaország között, a mely száz évi harcz után is még hűbér és jó öreg kőfalak mögé zárkozva él, tornyaiban és városaiban keresvén oltalmat kincseinek.

Mind a mellett azonban, hogy hazánk jelenleg nem az, a mi a XV-ik században volt, jól tudjuk, hogy ez a külömbözés a mult és jelen között a szervi fejlődésnek természetes folyománya, hogy hazánk, Francziaország történelmének minden korszakában, dicsősége és megaláztatása napjaiban, erényei és tévedései mellett az, a mi a körülményeknél fogva lehetett, a mi gyermekei képességének megfelelt és ép oly téves dolog lenne méltatlankodni azért, hogy a középkorban nem volt az, a mi ma: mint a mily esztelenség lenne arra törekedni, hogy a mai államot a mult század formájára vigyük vissza. A társadalmi, nemzetgazdasági vagy politikai átalakulások, s mindazon különböző felfogások mellett, a melyeket az egymást felváltó nemzedékek a hazáról magoknak alkottak, mélyen érezzük, hogy a mai és az egykori hazafiui hit egy és ugyanaz, hogy a történelem felszinén lezajló forradalmaknál és drámáknál egy felsőbb mystikus közös érzés nyilatkozik a vaucouleur-i szűz hősiességében és a modern egyszerü katona hazafiságában, a ki bátran megy hazája védelmére, az önfeláldozásnak ugyanaz a szelleme ugyanazért a hazáért, a mely nem egy elvont bölcselmi fogalom, hanem egy szellemi valóság, a szülőföld, a maga természeti és erkölcsi hatályával, a mult minden dicsőségével és bánatával, az emlékezetnek és vágyakozásnak minden közösségével, egy nagy solidaritas a téren és időn keresztül, egy közös lélek, egy élő valóság, a mely éppen azért, mert élő, fejlődik és átalakul.

És mi, ujkori szabadelvü hivők ugyanazon kárhoztatásnak vagyunk az áldozatai. Katholikusok, hagyományos protestánsok, sőt még szabad gondolkozók is igen gyakran egyetértenek abban, hogy ezt mondják rólunk: „Ti nem vagytok többé keresztények, ti bölcsészek, következetlen szabad gondolkozók, moralisták vagytok, de nektek nincs helyetek a kereszténységben."

Kedves szellemi testvéreim, a mikor én így kizárattam a a szent szövetségből, a mikor Róma vagy La Rochelle kiátkozott, az én öreg bibliámhoz fordulok s elolvasom belőle Jézusnak az ő türelmetlen tanitványaihoz intézett eme szavait: „ne tiltsátok meg azt, a ki nem követ minket, hogy erőt cselekedjék az én nevem

által; mert senki sincsen olyan, a ki az én nevem által erőt cselekszik, hogy könnyen gonoszul szólhatna felőlem. A ki nincsen ellenünk, mellettünk van." És hitem föllángol, keresztény bizalmam megujul a Mester érintésére, a kinek egyedül van joga meghatározni, hol vannak az ő tanitványai. Mert ha ma senki sem tarthat igényt arra, hogy ő csudákat cselekedhetik, mindazokat, a kik arra törekesznek, hogy a modern ördögöket, a tévelygést, a nyomort, a bűnt kiüzzék, mindazokat, a kik keresztény miveltségüknél fogva szent hévvel küzdenek a rosz ellen, mindazokat Jézus oltalmába veszi türelmetlen apostolaival szemben, hogy ki ne zárhassák őket az ő társaságából.

Az igaz, hogy mi nem hisszük többé a szentháromságot, Krisztus természet feletti születését, megtestesülését, sem a régi alexandriai vagy byzanti metaphysikai szemlélődéseket, a mi hitünk többé nem az, a mi a középkori keresztényeké vagy a XVII-ik század protestansaié volt. Mi nem fogadjuk el többé a german vagy középkori tantételt a Krisztus vére általi elégtételről, mivel ez minket iszonynyal tölt el s megbotránkoztatja lelkiismeretünket; ennél többre becsüljük a görög egyházi atyák hitét az isteni igében, a Logos-ban, mely az emberiség felvilágositására és a világ éltetésére szolgál, hogy azt idvezitse. Általában mi nem tudjuk elfogadni mint vallást mindazokat a dogmatikai tantételeket, melyek csupa ellenmondásból állanak minden épületesség nélkül és a kereszténységet nem helyezzük azokra a bölcselmi szemlélődésekre, a melyeknek egyes elemeit talán meg lehet találni egy Szt.-Pál vagy egy Szt.-János rendszerében, de a melyek magának a Jézus Krisztusnak evangeliumában nincsenek meg.

A mi legfőbb, a mi legnagyobb törekvésünk pedig az, hogy Jézusnak ez az evangeliuma ihlesse meg szivünket, hogy általa éljünk és vele haljunk meg. A mi legbensőbb és legszentebb erkölcsi meggyőződésünk az, hogy a mennyei Atya és felebarátaink iránti szeretet ezen evangeliumában a legfőbb igazság, az üdv, az élet, az erkölcsi erő és remény kimerithetetlen forrása megtalálható. A mi legélénkebb vágyunk, hogy részünkről kicsinységünk érzetében, de azzal az erélylyel, a mely abból a meggyőződésből származik, hogy jó és szent, isteni áldásra méltó dolgot cselekszünk, terjeszszük ezt az evangeliumot, megtisztitván azt mindentől, a mi annak hatályát megakadályozza a jelen társadalomban. A mi legszebb álmunk az lenne, hogy ha Galilea virágát a maga frisseségében és

őseredeti tisztaságában átplántálhatnók a mi vén Európánk mélyen megrázkódott földjébe, a mi fölvilágosult, de gyakran felületes francezia hazánkba, hogy az uj életre serkentse hazánkfiait és hogy végéhez közeledő századunk erkölcsi és társadalmi mozgalmaiban még egyszer megteremhesse az igazság, a szabadság, a solidaritás és a szeretet gyümölcseit.

Mi nem kényszeritünk senkit arra, hogy ugy gondolkozzék mint mi. Az erkölcsi és szellemi világ birodalmában mi nem tulajdonitunk az erőszaknak eredményt. Az erőszak öl, nem szül ujjá. Mi eléggé tanultak és engedjétek meg hozzá tennem, eléggé kegyesek, eléggé ismeretesek vagyunk a vallással, hogy a mult minden vallási formáit megértsük, hogy megismerjük, a mi azokban nagy és erkölcsi jelentőségü volt, ismerjük azokat a lelki szükségleteket, a melyek azokat a formákat létre hozták és eredményt biztosítottak számukra. Elég széles látkörünk van arra, hogy felfogjuk, hogy a jelen minden vallási formáiban mi van, a mi igazán áldást hozó és éltető. Mi tisztelettel és rokonszenvvel üdvözöljük, bárhol találjuk azt, a léleknek Istenhez emelését, a hódolatnak és solidaritásnak minden tényét, a Krisztus iránti hűségnek minden nyilvánulását, mindennemű áldozatot, a mely az Isten akaratja és az emberiség javára történik.

De azt a jogát senkinek sem ismerjük el, hogy minket a keresztény egyességtől kizárjon. És a mikor minket kizárnak, a mikor velünk szemben az apostol türelmetlenségét gyakorolják, a ki nem engedte meg egy idegennek az apostolok körében a Krisztus nevére hivatkozni, hogy jót cselekedjék, a mikor conciliumok vagy zsinatok méltatlanoknak itélnek minket arra, hogy magunkat a kereszténység részeseinek tartsuk, mi ehez való jogunk tudatában hitünk teljes erejével és a Krisztussal való erkölcsi egyességünk érzetében, megemlékezve a Krisztus leghivebb követőinek dicső szabadságáról, viszont azt kérdezzük: „Kik vagytok ti, kik ily módon birákul toljátok fel magatokat testvéreitek felett, minő jogon követelitek magatoknak megtiltani nekünk, hogy mellettetek, veletek a mi lelkiismeretünk szerint szolgáljuk a Krisztust“?

Vagy inkább elfojtván magunkban ezt a méltatlankodást és megemlékezvén arról, hogy a békességre igyekezők és a szelid lelküek a Mester igaz tanitványai, igy szólunk ismét hozzájuk: „Munkálkodjunk együtt a közös nagy feladaton és ne zárjunk ki senkit azok közül, a kik az emberiség erkölcsi és szellemi ujjászü-

letésének legfőbb munkájában kezet fognak velünk. Az embereknek minden bizonynyal, különböző véleményök lehet az isteni természet ilyen vagy amolyan mysteriumáról vagy Istennek világ-kormányzásáról s a mellett mindnyájan közös egyetértéssel munkálkodhatunk az igazság megvalósitásán és a rosz megsemmisitésén. Ti azt hiszitek, hogy az üdvöt csak az egyház kegyszerei és a pap közbenjárásával lehet megnyerni. Ti mások ismét azt hiszitek, hogy az üdv a bibliában előadott bizonyos számu történeti ténynek betü-szerintí és a Krisztus munkájáról alkotott dogmatikai rendszernek elfogadásától függ. Prédikáljátok a ti hiteteket; igyekezzetek azt terjeszteni; de ne akadályozzatok meg minket, hogy részünkről mi is terjeszthessük a kereszténységről való teljesen erkölesi felfogásunkat, a melyet mi egészen evangelium-szerünek és a jelen társadalom szükségleteinek inkább megfelelőnek hiszünk, a mi jelenlegi társadalmunkban mindnyájunknak van min munkálkodni. A helyett hogy egy nehány parcellára szorítkoznánk, miveljük földünket egyik a másik mellett. Szomszédaink közül némelyek fogékonyabbak lesznek a ti prédikáczíótok iránt, mások a mieinkek iránt. Nem az-e a lényeges dolog, hogy a lehetőleg minél több lelket elvonjunk az önzéstől, az anyagiasságtól, az erkölcsi és phisikai nyomortól?"

Ne akadályozzatok meg senkit, hogy a Jézus nevében kiüzze az ördögöket, a kik csábitják és kinozzák a jelen társadalmat. A mi egyházaink figyelmeztetik ezeket a testvéreket, a kik oly elkeseredve el akarják vitatni egymástól atyáik örökségét, hogy nem veszik észre a tolvaj közeledését, a ki javaikat elrabolja és elszalad. A mikor az egymással való harczban kimerülnek és a küzdelmet kénytelenek lesznek abba hagyni, arra ébrednek, hogy többé semmijök sincs.

Nem kivánom korunkat a mult idők rovására dicsőiteni. Minden századnak megvoltak a magok fény és árnyoldalai. Csak körül kell tekintenünk magunk körül s be fogjuk látni, hogy ez a mi civilisationk, a melyre oly büszkék vagyunk, tényleg siralmasan termékeny az erkölcsi rosszakban. Mindazonáltal nekem ugy tetszik, hogy a kereszténység egységéről való szélesebb körü és emelkedettebb felfogás, a melyet nektek figyelmetekbe kivánok ajánlani, lassanként mindinkább levetközi magáról a mult tévedéseit és előítéleteit és hogy mindazok a vallási formák, a melyek a történelem tükrében szemeink előtt elvonulnak és mindazok az egyházi hitvallástételek, a melyeket a jelen előttünk feltár, lassanként a vallásos

lelkek egyetemes egyességére vezetik az öntudatot. Avagy ki az közületek, a ki azt merné állitani, hogy az ő különleges egyházán kivül nincsenek Krisztusnak igaz tanitványai, hogy egy lutheranus, egy görög vagy egy római katholikus nem lehet keresztény? Ki merné azt állítani, hogy a kereszténység történelmi formain kivül nincs üdv, hogy a Krisztus előtt élt milliárd pogányok, a musulmanoknak, a buddhistáknak, a konfuciistáknak milliárdjai, a kik az evangeliumról soha semmit sem hallottak vagy nem tudták megérteni oly módon, mint a hogy azt nekik hirdették, az Istentől mind elszakadva és örök halálra lennének kárhoztatva? A vallások története vallási látkörünket kiszélesbítvén, minden helyen és minden felekezet kebelében őszintén kegyes és erkölcsös embereket mutatván fel, a mienktől különböző egyházakhoz tartozó emberekkel való mind gyakoribb érintkezésünk, mindennap arra tanítanak, hogy ismerjük fel és tanuljuk méltányolni az erényt, a kegyességet és a szentséget bármely hitvallás-tételben jelentkezik az és bármely formája van is külsőleg. Az összes vallásokból ily módon egy közös alapot nyerünk, a mely az emberiség egyetemes vallásának alapjául szolgál, eljutunk az igazi katholicismushoz, a mely hűebben a maga nagy eszményéhez mint a római katholicismus, a maga végtelen nagy egyességébe öleli a multnak és jelennek összes vallásos lelkeit és a mely a vallásos életnek a történelmen át nyilvánuló időszerű minden formái mellett az emberiség örök és állandó vallásának bizonyul, olyan vallásnak, a melyről méltán el lehet mondani, hogy az Isten mindenekben minden.

A nép, a melynek logikája a legegyszerűbb, ezt a meggyőződését, a mint kétségen kivül ti is nem egyszer hallhattátok, igy fejezi ki: „Minden vallás jó, csakhogy az ember becsületes legyen". Kétségen kivül egyszerű formája ez a szóban levő igazságnak, de veszélyes, mivel könnyen tévedésbe ejthet. A vallási szabadelvűség nem közönyös a hit dolgában. Nem, nem igaz, hogy minden vallás jó vallás. Ebből csak annyi igaz, hogy nincs vallás, a melyben valami jó ne lenne és minden vallásban az, a mi jó, inditja az embert az erkölcsi életre. A vallásoknak és egyházaknak különböző értéke van; némelyek jobbak, mint mások. Az a vallás, a mely egy kevésbé mivelt népnek teljesen megfelel, nem ér semmit egy magasabb miveltségű népnek. Olyan vallásos tanitásoknak, a mely egy tudósi feltételeznek, nincs semmi becsök egy kevésbé tanult emberre nézve, a ki azokból semmit meg nem ért.

Legyetek nem kevésbé óvatosok a mondottakból arra a következtetésre jönni, hogy a különböző egyházak, a földön látható egyházak, a melyekhez mi is tartozunk, tul élték magokat és hogy az üdvösségre elég ugy élni, mint a láthatatlan egyház részeseinek. Mert ha egyik egyházi szervezet sem bir monopoliummal az erkölcsi üdvre, kisebb nagyobb mértékben mindenik megfelel a társadalom szükségleteinek, a melyeket félreismerni esztelenség lenne. Nektek szükségetek van saját egyházatokra vallásos okulástokért, a mely — sajnos — oly gyenge soknak közületek; szükségetek van lelki épületetekre, az együvé tartozás érzésének kifejtésére, jótékony munkálkodástokra, hogy terjesszétek a társadalomban a szellemi élet jó beszédét. Tudjátok-e, mi a legjobb módja a szentek egyességének eszményi nagy egységén munkálni, más szóval az evangelium terjesztésének? Lélekkel, szeretettel ragaszkodni egyházatokhoz, ahoz az egyházhoz, a melyet ti választottatok magatoknak, a mely a legjobb lelki táplálékot nyujtsa nektek és ebben munkálni saját üdvötöket szintugy mint testvéreitek erkölcsi fejlődését. Szükség, hogy több egyház legyen e földön, mindenik a maga körében, a maga módja szerint és az őt környező társadalom szükségleteivel és igényeivel összhangban közreműködvén az emberiség üdvének nagy munkájában. A mint Pál apostol oly szépen mondja az efezusi keresztényeknek, maga Jézus azt akarta, hogy legyenek némelyek apostolok, azaz az igazságnak tanubizonyságai életökkel; mások prófeták, azaz, ihletettek, hogy a sziveket fölemeljék és az elálmosodott lelkiismeretet tevékenységre birják; mások evangelisták, lelki pásztorok vagy tanitók, hogy mindenik a maga tehetsége szerint munkáljon az egyház épületére és hogy mindnyájan igyekezzenek a tökély megvalósitására, mind jobban közeledve a második Ádámhoz, a tökéletes emberhez, a Szt.-Pál által dicsőitett Krisztushoz. Elkülönitve egymástól mindnyájan tehetetlenek vagyunk. Szükség, hogy erőinket egyesítsük, ki ki a maga egyházában, hogy terjesszük az evangeliumi hitet, a mely az erkölcsi életnek, a kegyességnek egy elve; hogy terjesszük az Isten fiának ismeretét, a ki nem egy metaphysikai lény, hanem lelkiismeretünk ihletője, az ember fia, arra tanitván az embereket, hogy Isten fiai legyenek mint ő. Szükség, hogy ne ingadozzunk vallásos életünkben a tudománynak minden szelére, hogy minden erőnket, minden figyelmünket az erkölcsi igazságnak szenteljük, a mely egyedül menthet meg a gonosztól és egyedül üdvözíthet.

De szükség, hogy ezen nagy és szent feladat közben, a mely mindnyájunkat kötelez, úgy magunkkal, mint másokkal szemben, soha se téveszszük el szemeink elől, hogy a szeretetnek kell áthatnia mindnyájunkat az igazság keresésében és akár a mi külön egyházunkban, akár más egyházakkal való viszonyunkban elfogulatlanoknak, nemes lelküeknek, türelmeseknek kell lennünk, meg kell ismernünk, a mi jó van másoknál és meg kell ismernünk, a mi tökélytelen van nálunk.

Igyekezzetek megnyitni füleiteket minden hivők egyetemes harmoniája égi dallamának. Tárjátok fel sziveteket minden kegyes lélek szent egyességének. Emelkedjetek feljül a dogmatikai vitatkozásokon és az egyházi versengéseken az egyetemes kereszténység magaslatáig, és a mint egy nyári szép vasárnapon az Alpeseknek egy csúcsán a protestáns vagy katholikus harangok a levegőben egyesülnek, hogy ebben a magasságban a szenvedő emberiségnek csak egy sohajává olvadjanak össze az Örökkévaló előtt, a ki összes teremtményeit ugyanazon szeretettel öleli magához: ti is hasonlóan foglaljátok össze lelkeitekben mindazoknak a kéréseknek, mindazoknak az áldozatoknak és mindazoknak a hódolatoknak szent összhangját, a melyeket a történelem hullámai feléték hajtanak és ezen egyetemes egyezségben uj erőt nyerjetek egyéni kötelességeitek teljesitésére saját egyházatokban.

(Francziából.) FERENCZ JÓZSEF.

Szentábrahámi theologiája.

II.

I. „*A szövetség szerzőjéről vagyis Istenről.*"

A mint a hitnek, úgy a hittudománynak is legelső és legfőbb tárgya: Isten. A mit a hit lát, azt akarja a hittudomány kifejezni, vagyis a lélek láthatatlan gondolatait látható formákba önteni. Önként következik, hogy a hittudomány a legnehezebb feladat előtt akkor áll, a mikor Istenről akar beszélni s Istent akarja úgy szólván szemléltetni. Isten lélek és láthatatlan. Vele szinről-szinre soha senki nem találkozott. A mint nem lehet ez isteni lényeget képekben vagy szobrokban kiábrázolni, oly kevéssé lehet szavakban kifejezni. Mindaz, a mi Isten lényéről mondható, csupán az ő munkáiból vont következtetés. Igaz, hogy az Istennek fölséges képe mindig ott áll lelkünk előtt; de sokkal könnyebb abban gyönyörködni, mint a gyönyör tárgyát leirni. Hisz a nap is mindig ott ragyog az égen, de azért ki tudná azt úgy lefesteni, hogy még annak is tökéletes fogalma legyen róla, a ki soha nem látta? Sokkal könnyebb abban úgy a mint van gyönyörködni, mint az egyes sugarakat részekre osztva ismertetni. Ezért van az a sok isten-fogalom s Istennek sokféle tisztelési módja a durva bálványimádástól föl a „lélekben és igazságban" való imádásig. Innen magyarázható ki az a sokféle fölfogás is, a mely Istennek a világhoz és emberekhez való viszonyát igyekszik megmagyarázni.

Azonban bármilyen távol van e tekintetben Isten az embertől, még sincsen a megismerhetetlenség messzeségében. Egyfelől a saját lelki tehetségeink segitségével mi emelkedünk közelebb hozzá; másfelől a történelemben és természetben nyilvánuló kijelentése által Ő közeledik felénk. Igy aztán eljutunk egy bizonyos ponthoz, a melyből a lélek, ha szinről-szinre nem is szemlélheti az Urat; de tisztán látja tökéletessége ragyogásait s dicsősége fönségét. Az unitárius theologus munkáját különösen megkönnyebbiti az,

hogy neki Istenről szóló fejtegetéseiben nem kell értelmetlen speculatiókba bocsátkozni, megfoghatatlan titkokat magyarázni, észellenes talányokat megfejteni, szóval: egy olyan különös lényt előállitani, a ki tényleg nem létezik s a kinek esze, szíve és lelke ellenemondanak; hanem azt a valóban létező, egyetlen fővalóságot kell bemutatnia, a kit mint legvégső okot ott lát mindenütt a világban s a kinek képét minden ember lelkében hordozza. Ennek a rokonszenves lénynek szépsége és magasztossága domborodik ki Szentábrahámi könyve I. részének Istenről szóló fejtegetéseiből, a mi kitetszik azonnal, ha végig kisérjük gondolat-menetét.

Szentábrahámi mindenek előtt Isten *tulajdonságait* teszi vizsgálat tárgyává. Szerinte, nehogy az isteni lényeget másnemü dolgokban keressük, tudnunk kell, hogy mi és milyen az Isten? vagy miféle tulajdonságokkal bir? Istenben bár sokféle tulajdonság van; de mindezek szoros kapcsolatban vannak egymással úgy, hogy azok együtt a legtisztább egységet alkotják. Ilyen tulajdonsága Istennek az *örökkévalóság*, mely szerint az ő lételének nincsen kezdete s vége nem lesz. Isten önmagától való s önmagának elég a létezésre. Semmiféle változásnak alávetve nincsen, mert ő változhatatlan nemcsak természetében, hanem tanácsaiban is. Kivüle az örökkévalóság ilyen értelemben senkinek és semminek nem lehet tulajdona. Az Isten tiszta lélek, a kihez semmi anyag nem járul, következőleg, lénye kizárja a részekre osztást. Ezért lelki tisztelettel kell imádnunk s testi hasonlóságban még képzelnünk sem szabad. Az Isten *lelki* természete az ő *mindentudásában* és *bölcseségében* áll. Mindentudás alatt a mult, jelen és jövőnek ismeretét, valamint a bárhol történő legcsekélyebb dolognak a tudását értjük. A mindentudásra nem fokozatosan jut az Isten, mint az emberek, hanem egyetlen körültekintéssel lát és megért mindeneket. Böleseségе nyilvánul minden dologban s ha sokszor mi nem is értjük meg, az csak gyöngeségeinket mutatja. Isten böleseségével *mindenhatóság* párosul, a mely szerint ő minden külső segély nélkül önmagában elégséges, hogy megtegye azt, a mit akar. Azonban természetével vagy valamely általa kijelentett igazsággal ellenkező (lehetetlen) dolgot hiába kérnénk vagy várnánk tőle, mert az ilyen nem tárgya hatalmának, a mi azonban mindenhatóságából semmit le nem von.

A theologiában igen lényeges kérdés az, hogy milyen viszony van Isten és a teremtett dolgok között? Szentábrahámi e kérdésre így felel: Jóllehet a szent-irás szerint Isten a „mennyben lakik; de

ugyancsak a szent-irás *mindenütt-jelenvalóságot* is tulajdonit Istennek, a kiben mindenek vannak, élnek és mozognak.“ A mindenütt jelenvalóságot nem úgy kell érteni, „mintha Isten a kiterjedés törvénye szerint, mint pl. a levegő mindenütt szétáradna; hanem úgy, hogy az Isten mindeneket tud, mindenekre gondot visel, s hatalma minden dolgokra kiterjed.“ Istenben a lelki tulajdonságok mellett vannak *erkölcsi* tulajdonságok is, mint *jóság, igazság* stb. Jó az Isten, mert kivétel nélkül minden teremtményével sok jót teszen, akárhányszor azokkal is, a kik büntetésre volnának érdemesek. Ez a jó Isten minden teremtmények fölött *szabad* és *független* úr, azonban nagy hatalmát *igazsággal* gyakorolja. Isten igazságossága a jutalmazásban és büntetésben nyilvánul, a mely szerint mindenkinek megadja azt, a mit érdemel. Ha eltér olykor e szigoru igazságosságtól, ezt is az emberek javáért teszi, hogy több jutalmat adjon ingyen kegyelméből vagy kevesebb büntetéssel sujtson, mint a mennyit érdemelnénk. Továbbá az Isten *igaz* és *hü*; mert igéreteit minden körülmények között teljesiti; szent természeténél, de szent cselekedeteinél fogva; mert semmi olyant nem tesz, a mi törvényeivel vagy természetével ellenkeznék..

Az emlitett tulajdonságokon kivül tulajdona még Istennek az *egység*, mely szerint a legfőbb lénynek, kire csak a legfőbb tulajdonságok illenek, szükségképpen egynek kell lennie.“ Isten egysége a csak kigondolható egyszerü egység. Vele egyenlőt a szentirás nem ismer s azért nevezi „egyetlen egynek“ és „egyedülvalónak.“ Világos logikával czáfolja meg Szentábrahámi azokat, a kik ezzel szemben a szentháromság bebizonyitására éppen a szentiráshoz fordulnak. Igaz, hogy a szentirás *isteneket* is emlit; de éppen a szentirás világos szövegéből kitünik, hogy csak *egy* a legfőbb s a többiek is tőle kapták istenségüket s tőle függenek. Éppen így lehet érteni azt is, a midőn Isten egyedül jónak, szentnek, erősnek, hatalmasnak stb. mondatik, a mi nem zárja ki azt, hogy mások is ilyenek legyenek; de e jelzők a felső fokban csak a legfőbb Istennek tulajdonithatók. Ez az egyetlen legfőbb lény, ki a világ teremtője, sok helyen a Jézus Krisztus Istenének és Atyjának is neveztetik. Az is igaz, hogy a szent-irásban sokszor *többes* számban szólott, de hány olyan eset fordul elő, hol a szavakban többség van; de magában a dologban nincsen. Ugyanazon jelzőnek *hármas* ismétlése sem jelent az Istenben sokságot; hanem a zsidó nyelv törvénye szerint erőteljesebben (fokozva) fejezi ki Isten dicsőségét. A *keresztelési* for-

mula nem lehet a szt. háromság bizonyitéka, mert az csak annyi mint: „fogadalmat tenni arra, hogy hiszünk az Atyában, ki a ker. vallás szerzője, a fiuban, a ki közbenjáró, és a szent lélekben, a melynek ereje csudákat müvelt." Végül az I. Ján. V. r. 7. versben emlitett hármas egység csak „erkölesi" értelemben veendő, a milyen egységről szó van még Ján. 10. r. 30. v.-ben, hol ez áll: „Én és az Atya egy vagyunk." Természetes, hogy Szentábrahámінak nem állottak rendelkezésére azok az eszközök, a melyek segitségével az ujabb kori bibliai kritika az ortodoxiának e bizonyitékait teljesen megsemisitette.[1] „Azért — végzi Szentábrahámi az I. fejezetet — a mi tiszteletünk több egyenlő között meg ne oszoljék, hanem határolodjék teljes szivvel az egyetlenegy Istenben, az Atyában, a kitől mindenek és mi is őbenne." (45. §.)

Isten megismerése czéljából tulajdonságain kivül vizsgálnunk kell *akaratát* is, mely Szentábrahámi könyvében az I. rész II. fejezetét foglalja magában. Isten akarata a szent-irásban jelenti: a) az ő akaratának szabad elhatározását, b) az isteni akarat tárgyát és végül c) az Isten törvényét. E részben csak a két első jelentéséről szól Szentábrahámi, mivel a harmadik az erkölestani rész tárgya. Az isteni akaratnak első jelentése annyi mint az Isten *határozata*, a mely az emberekkel való közlés előtt *titkosnak*, a közlés után pedig *kijelentettnek* neveztetik. Az isteni határozatnak tulajdonságai: „a szabadság, változatlanság és hatékonyság." Isten elhatározta, hogy némely dolgok minden más befolyás nélkül általa történjenek, némelyek pedig az „emberi akarat közbejöttével", a miért megtörténhetik, hogy valamely dolgot az emberek másként hajtnak végre, mint a hogy Isten akarta volna. E szerint az Isten akarata vagy *független*, a mikor minden tekintet nélkül akar valamit, vagy *föltételes*, a mikor annak végrehajtása az emberi szabadságra van bizva. Az isteni akarat tárgya mindig a „valódi jó"; mert Isten roszat sem tagadólag, sem tevőleg nem akar. Vannak ugyan a szent-irásban egyes helyek, a melyekből első tekintetre az tünik ki, mintha Isten „oka lenne a bünnek"; de ez vagy csak azért látszik igy, mert Isten rendkivüli eszközökkel nem tartja fel a bűnöst a maga útjában, hogy ez által alkalmat adjon a jutalom vagy büntetés kiérdemelésére; vagy azért, mert nem zár el minden

[1] Simén Domokos: A szent háromság eredetének és kifejlődésének története. III. fej. 15. § és V. fej. 27. §.

útat a bűnös előtt. Mi tehát az *előre-elrendelés?* Szó szerint mind azt jelenti, a mit Isten magában elhatározott. Bibliailag Istennek az a határozata értendő alatta, mely szerint az üdvözülés eszközeit az embereknek ajánlja. Végül egyházi gyakorlat szerint „az üdvezitendő vagy elkárhozandó emberekre vonatkozó végzést jelenti.“ Ez a határozat azonban „*általános*“, a mennyiben nincsen egyénekhez kötve, és „*föltételes*“ a mennyiben Isten üdvöziti a hiveket, kárhoztatja a makacsokat.“ Ha ez másképpen volna, ha t. i. „az üdv vagy a kárhozat Isten absolut végzéséből folyna: akkor nem lenne helye a kegyességnek, az erénynek, bűnnek, akkor hiába való lenne engedelmességet követelni attól, a ki nem tud sem engedelmeskedni, sem nem engedelmeskedni; az ártatlanokat kinok alá vetni; a kárhozatra vetetteket az üdvösségre komolyan hivogatni és pedig a büntetés terhe alatt, — mindez az Isten szentségével, igazságosságával és bölcseségével ellenkezik.“ (14. §.) Maga a biblia sem tanitja a föltétlen elrendelést, hanem igen a jók jutalmazását s a gonoszok megbüntetését.

Szentábrahámi könyve I. r. III. fejezetében rátér az Isten *munkáira*, melyek közül először a *teremtést* tárgyalja. Az Isten, a kit fennebb egyetlen egynek lenni megismertünk, a ki örökkévaló, de vele egykoru semmi sincsen — ez az Isten „minden közvetitő eszköz nélkül semmiből állitotta elő a világegyetemet“ úgy a mint Mózes próféta leirja. A teremtés koronája az *ember*, kit Isten két részből alkotott: test és lélekből. A test szervezetét megvizsgálni a boncztudósok dolga; a theologusok feladata pedig az, hogy „Isten bölcseségét, hatalmát és jóságát szemléljék“ és szemléltessék s az embereknek Isten iránti kötelességeiket lelkökre kössék. A léleknek kétféle tehetségét szokták megkülönböztetni u. m. az *értelmet* és *akaratot.* Az értelem dolga a megismerés; az akaraté pedig az itéletbozás. „Az akaratnak a *szabadság* annyira elválhatlan sajátsága, hogy még az erkölcsi szolgaságban sem veszithető el“. Vedd el a szabadságot s nem lesz akarat, sem lélek“. „A szabadság az akaratnak abban az erejében áll, melynél fogva az embernek a cselekedetekkel szemben hatalma van arra, hogy megtegye vagy ne tegye s hogy választhasson a több ellentétes vagy különböző dolgok között. Ennélfogva a szabad elhatározás az a tehetség, mely józan itélet mellett cselekszik vagy nem cselekszik.“ (11—13 §§.) A szent-irás is sok helyen tanitja az embernek ezt a szabadságát, a melyet Isten *előretudása* sem semmisithet meg. Az első ember

Ádám, a nő pedig Éva volt, a kiktől szaporodott az összes emberiség. Az ember eredetileg „ártatlannak, igaznak, azaz bün-nélkülinek" született; de testi kivánesiságokkal fel volt ruházva. Szentábrahámi Isten teremtményei közül az emberhez a legközelebbi rokonságba helyezi az *angyalokat*, kiket a szent-irás alapján értelemmel és akarattal felruházott test nélküli lelkeknek képzel. A biblia az angyalok különféle munkásságáról sok helyen teszen említést, a miből megbizonyosodhatunk az angyalok létezése felől; mert „a cselekvés előre feltételezi a tehetőséget, ez pedig feltételezi a létezést." Az angyalokat Isten a maga szolgálatára meghatározatlan számban teremtette. Az angyalok mind tisztáknak teremtettek; de vétkezésre való szabadsággal. Mindenik nem maradt meg a maga eredeti tisztaságában s ezért vannak a jó angyalok mellett rossz angyalok. A jó angyalokat nem kell „vallásos szertartással tisztelnünk; az ördögnek meg ellene kell állanunk."

Az isteni munkásság második nyilvánulása a *gondviselés*, (IV. fej.), „mely szerint Isten minden teremtményét leghathatósabban gondozza, legbölcsebben igazgatja és kormányozza az általa hozott törvények szerint." Hogy ez a gondviselés valósággal megvan, ezt sok helyen tanitja a szent-irás; de meggyőződhetünk erről a mindennapi tapasztalás által a világ bölcs rendjéből és változataiból. A gondviselés tagadása megsemmisiti a vallást és atheismusra vezet. A gondviselés minden e világban történő és létező dolgokra kiterjed a fűszáltól a czedruszig, a féregtől az angyalokig. Még azok az események sem állanak kivül a gondviselés határán, melyeket az emberek a véletlennek vagy a szerencsének tulajdonitanak. A gondviselésnek három faja van: a *megtartás*, *segitségül jövés* és a *kormányzás*. „A megtartás az isteni akaratnak ama ténykedése, mely eszközli, hogy a dolgok minden sajátságaikra és tehetségeikre nézve a maguk állapotában megmaradjanak." (13 §.) Ez alatt nem azt kell érteni, mintha az egyes dolgokban meg volna az az erő, mely örökös fennmaradásukat biztositja; hanem azt, hogy Isten szüntelen védi azokat s gondoskodik oly eszközökről, a melyek lételük föltételei és biztositékai. Azonban mégis különbség van a teremtés és megtartás között; mert amaz semmiből történt, ez pedig a meglevőnek a megőrzésében áll. A mi különösen az emberi nem megtartását illeti, erre nézve „Isten a tisztességes házasságot alapitotta." Bár az Istennek sok tekintetben vezérlő befolyása van az egyes házasságoknál; de „örök végzéssel még sem rendelte el,

hogy e vagy ama személylyel köttessék házasság; mert akárhány az ő akarata ellenére történik." Ugy szintén az ember élete is Isten kezében van, a melynek e földön véghatára a halál; de hogy ez mikor következzék be, erre nézve ismét Isten „magát változhatatlan végzéssel nem kötötte meg annyira, hogy isteni tetszése szerint az emberi életet meg ne hosszabbithatná vagy rövidithetné." (18 §.) A gondviselés második faja a *segitségül jövés*, „a mely abban a segedelemben áll, melyet Isten a teremtményeknek nyújt." A segitségül jövés ugy történik, hogy azért maga a cselekvés a teremtményeknek tulajdonittatik mint másodrendü okoknak: mert bennük van a cselekvés alapelve s nem tulajdonitható Istennek az, a mi a teremtmények által történik. Isten segitségül jövése nem kényszeriti a „szabad teremtményeket;" mert ez a segedelem mindenkinek a természetével megegyezik. Ugyszintén nem gyakorol ez által Isten valamely ellenállhatatlan befolyást a cselekvő alanyra; mert ez esetben minden cselekvésnek, tehát a bünnek is Isten lenne az oka. A gondviselés harmadik faja a *kormányzás*, mely „Istennek ama müködése, mely szerint a teremtményeket és azok cselekedeteit a legbölcsebben igazitja és kormányozza bizonyos végczélok felé, melyek előttünk gyakran rejtve vannak." (27 §.) A kormányzás kétféleképpen történik, a mennyiben a testeket s az oktalan teremtményeket vagy a természeti törvények vagy az állati ösztönök által igazgatja, az okos teremtményeket pedig törvények s az azokban kifejezett jutalmak és igéretek által inditja engedelmességre. A gondviselésnek ilyen értelmezése segit minket arra, hogy magunkat ne adjuk át a tétlenségnek, terveinket szerfölött ne helyeseljük; hanem mindenben hajoljunk meg a gondviselés előtt.

Végűl az V-ik fejezetben szól Szentábrahámi Istennek az emberekkel kötött szövetségéről. Részletesen kifejti a szövetség fogalmát és kellékeit. Ilyen szövetséget kötött Isten először Ábrahámmal s azután Mózessel. Mózes különben a zsidó nép közbenjárója volt s azért az általa kötött szövetség „nemzeti" szövetségnek nevezhető. Ez a szövetség magában foglalja a tiz parancsolatot (dekalog) a szertartási törvényeket, a papok kötelességeit s osztályozását, az istentisztelet módját, az áldozatok különféle nemeit, az ünnepeket stb. Azonban a törvény az uj szövetség folytán elveszitette kötelező erejét és tekintélyét; mert a királyi pálcza elvétetett Judától; a jeruzsálemi templom, melyhez az egész Mózesi törvény kötve volt, eltöröltetett; a nép megszünt joggal és állami-

sággal biró nép lenni s igy a törvény betöltésére eszközül és alkalmul nem szolgálhat. A keresztényeket pedig s általában az izraelitákon kivül az a törvény senkit sem kötelez. (72 §.) Mégis hasznos reánk nézve a törvény; mert az általa előirt „erkölesi erényeket ma nagyobb tökéletességben kell felmutatni“; sok tekintetben az új szövetség megértésére vezérel.

Ezek főbb vonásokban Szentábrahámi könyvének az Istenről való tanításai.

Lényegében ugyanezen nézetek vannak kifejezve az ujabbi unitárius theologiai művekben[1], a melyek szerint első lépés Isten *lényének* meghatározása. Az Isten pedig *lélek* s lényege a *szeretet.* Azonban nagy különbség van az emberi és az isteni lélek között. Amaz végtelenül tökéletesíthető, ez pedig a tökéletesség legfelső fokán áll; amaz Isten ajándéka, ez pedig önmagában hordja léte föltételeit; amaz testhez van kötve, ez pedig független a test gyarlóságaitól. A szeretet, ez a legmagasztosabb emberi erény, nem csak hogy a legteljesebb mértékben megvan Istenben; hanem lényegét alkotja, a minél fogva az ember és Isten között olyan forma viszony van, mint a szülők és gyermekek között.[2] Az Isten lényéhez tartozik az ő *egysége,* mely szerint ugy a világ kormánya, mint a józan okosság és a szentirás egyetlen, megoszthatatlan, fővalóság létezését hirdeti, a mely teljesen kizárja akár a több istenséget, akár az egy Istenben a több személyiséget.[3]

Isten lényének meghatározása után az ő megismerése czéljából szükséges *tulajdonságainak* a megvizsgálása. Itt mindig a legtökéletesebb lény eszméje kell hogy szemünk előtt lebegjen s bár értelmünk korlátoltságánál fogva Isten tulajdonságait külön-külön kell vizsgálnunk, de azok benne a legteljesebb összeköttetésben vannak. Igy Istennek *lételénél* fogva örökkévalóságot és változhatatlanságot, megmérhetetlenséget és mindenütt jelenvalóságot tulajdonitunk.[4] Örökkévaló az Isten, mert kezdet és végnélkül való;

[1] Channing: „Válogatott művei“. Ferencz J. „Ker. Vallástudomány“ és „Unitár. Káté“. Simén Domokos: idézett müve. Armstrong A. Richárd: „Isten és lélek“. Ford. Péterfi Dénes. Derzsi Károly: „Unitárius kis Könyvtár“.

[2] Ferencz József: „Ker. Vallástudomány“ I. r. II. f. 26—28 §. „Unitár. Káté“ I. r. 23–24 kérdés. Channing: Válogatott művei. II. k. 128 l. és V. k. 52 l.

[3] Channing: Vál. Müvei V. k. 50, 60 ll. és II. köt. 76 l. Simén D. idézett müve. IV. fej. Sharpe S. Unitár kis könyvtár I. füz. 14 l.

[4] Ferencz J. Ker. Vallástudomány. III. fej. 31 §.

változhatatlan, mert minden időre ugyanaz marad; megmérhetetlen, mert hozzá semmi anyagi forma nem járul; mindenható, mert „hatalma van mindennek a megtevésére, a mi magában lehetséges, a mi magában nem ellenmondó“[1] mindenütt jelenvaló, mert „maga fejti ki erélyét a természet minden erőiben, ugy hogy a természet törvényei csakis az ő működésének tulajdonságai“.[2] Az *értelemre* nézve Istennek tulajdonitunk: mindentudóságot, mely szerint ő „öntudatos minden ponton s figyelme mindenre kiterjedő“.[3] Mindentudósága alól sem ég, sem föld, sem mult, sem jövő, sem a legtitkosabb emberi gondolat nincsen kivéve. Tulajdonitunk bölcseséget, mely szerint Isten a legszentebb czélok elérésére a legjobb és leghelyesebb eszközöket használja fel.[4] Istennek az *akaratra* vonatkozólag tulajdonitunk: szentséget, a mi abban áll, hogy Istenben „semmi erkölcsi hiány vagy fogyatkozás nincsen, ő minden jónak a forrássa“; igazságosságot, a mely szerint megfizet mindenkinek érdeme szerint; állhatatosságot, mely szerint igéretei megvalósulnak; és végül szabadságot, mely szerint cselekedeteiben a saját tökéletességén kivül semmivel nincsen korlátozva. Végül az *érzésre* nézve Istennek tulajdona a boldogság és dicsőség.[5] Ezek a tulajdonságok nem hogy részekre osztanák az egy Istent, hanem mint a nap sugarai egy pontban, ugy összpontosulnak egy önálló, öntudatos személyiséggel biró végtelen lényben.

Ez a végtelen lény „a világban levő örök *munkás* szellem.“[6] Munkássága a teremtésben, megtartásban, igazgatásban és törvényadásban áll. Teremteni egyedül Istennek áll hatalmában. A körülöttünk levő bámulatos világot Isten a saját akaratjából semmiféle eszköz nélkül hozta létre. Mózes próféta szerint hat nap alatt teremtette Isten a világot; de ő ezzel csak a világ fokozatos fejlődését fejezi ki. Hogy mennyi időt foglal magában egy-egy teremtési nap, azt meghatározni nem lehet.[7] A teremtés koronája az *ember*, kit Isten értelemmel, szabad akarattal és lelkiismerettel ruházott fel.

[1] Armstrong A. Richárd idézett müve V. fej. 126 l.

[2] Armstrong idézett müve II. fej. 42 l.

[3] U. o. II. fej. 44 l.

[4] Ferencz J. Ker Vallástudomány III. fej. 32 §. Sharpe S. Unitár. kis könyvtár. 1 füz. 14 l.

[5] Ferencz J. Ker. Vallástudomány. III. fej. 33—34 §.

[6] U. o. II. fej. 35. §.

[7] Ferencz J. Ker. Vallástudomány IV. fej. 36. §. és Unitár. káté I. r. 22. l

A szentirás tanitása szerint az ember Isten „képmása." Ez alatt az ember szellemi természetét, igazságát, szentségét és halhatatlanságát kell érteni. Isten az embert nem géppé teremtette; hanem szabad valósággá, ki követheti akár a jót, akár a rosszat.[1] Eredetileg ártatlannak születik az ember s üdvössége avagy kárhozata semmiféle isteni végzéssel korlátozva nincsen.[2] A szent-irás Isten teremtményei között említi az *angyalokat* is. Valóban, ha elgondoljuk, hogy a teremtésben sehol ugrás nincsen; ha figyelembe veszszük azt a végtelen távolságot, a mely Isten és ember között van: akkor igazolva van az embernél felsőbb rendü lényekben való hit is. A mi pedig a jó és rosz angyalok (ördög) megkülönböztetést illeti, az a józan észszel teljesen ellentétben van.[3] Isten nemcsak teremtője a világnak; hanem *fentartója* is. Az ő ereje nélkül a mindenség szép rendjével és magasztos összhangjával egy pillanatig is fenn nem állhatna. Megtartása irányul úgy a „világ anyagára", mint az élő lények sokféle nemeire. A megtartás alatt nem azt kell érteni, mintha e világon minden változatlanul maradna; hanem azt, hogy „Isten fentartja azokat a törvényeket, melyek szerint a természet müködik", az egyes lényeket pedig felruházta olyan erőkkel, a melyek segitségével fennmaradásukhoz a szükségeseket megszerezhetik.[4] A világ megtartásával szoros kapcsolatban van az *igazgatás*, mely szerint Isten mindeneket a legszentebb és legbölcsebb czélok szerint igazgat. Az Isten igazgatása minden véletlen vagy vak esetet kizár; mert a megmérhetetlen világban az ő tudtán és akaratán kivül semmi sem történhetik. Azonban külömbséget kell tenni az öntudatlan természet és az öntudatos ember igazgatása között; mert a mig amaz, az elébe irott törvényektől el nem térhet; addig az embernek szabad akaratára van bizva, hogy az erkölcsi törvényeket megtartsa vagy áthágja. Igaz, hogy ez által útat engedett Isten a bűnre; de az embert éppen ez által tette erkölcsi lénynyé s módot nyujtott arra, hogy a szabad „választás" által jellemét felépithesse. Igy tehát az emberek hibája nem tulajdonitható Istennek, sőt abból is látszik igazgatása, hogy az emberek hibáját akárhányszor jóra forditja. Hát vajjon, ha mindeneket Isten igazgat, honnan vannak akkor a világban előforduló *roszak?* Nem

[1] Ferencz J. Ker. Vallástud. 44—45. §.
[2] Channing. Vál. müvei II. köt. 77. l. és IV. k. 151 l.
[3] Ferencz J. Ker. vallástudomány 45. §. és Unitár. káté 30 l.
[4] U. o. 37. §.

von-e le valamit Isten jóságából és mindenhatóságából az, hogy ezeket nem akadályozza meg? Nem! Ellenkezőleg ha közelebbről vizsgáljuk ezeket, úgy tapasztaljuk, hogy általuk „egyfelől a természet munkásságát, másfelől a mi erkölcsi nevekedésünket mozditja elő.“ [1] Végül Isten a világnak *törvényadója*. Az isteni törvények kétfélék u. m. természeti és erkölcsi törvények. A theologia körébe csak az utóbbiak tartoznak. Ezeket megismerhetjük egyfelől a saját lelkiismeretünkből, másfelől egyes kiváló emberek tanitásaiból. Ilyen volt Mózes, ki a tiz parancsolatban adta ki Isten és embertársaink iránti kötelességeinket szabályozó törvényeket. Az isteni törvények összegét a legszebben fejezte ki Jézus: „Szeressed a te Uradat, Istenedet teljes szivedből, szeressed felebarátodat mint magadat.“

A ki végig kisérte Szentábrahámінak és az ujabb unitárius theologiának Istenről való fejtegetéseit, első tekintetre is azonnal meggyőződhetik, hogy mindkettő egyetlen fővalóságot tanit ugyanazon tulajdonságokkal, a mely teljesen kizárja a több személyü istenben való hitnek még árnyékát is. Ez egyetlen fővalóság, ki a legtökéletesebb lélek, teremtője, megtartója és igazgatója a világnak, nem úgy, mintha valamely a világon kivül levő pontról vigyázna a már megalkotott gépnek a járására; nem is úgy mintha annyira egygyé olvadna a világgal, hogy a kettő között semmi külömbséget nem találnánk; hanem ugy, hogy jelenlétével áthatja a világot, jóságával és szeretetével betölti a mindenséget, hatalmával és gondviselésével őrködik a világ-egyetem rendje és összhangja fölött: szóval Isten a világban bennlévő léttel bir; de különbözik a világtól. Az ember és Isten között pedig az a viszony van, a mi a gyermek és a szülői között. Isten lénye a szeretet s ezzel a szeretettel igazgat mindeneket gyermekei boldogitására. Egy ilyen lényről alkotott tiszta fogalmat, mindig örömmel fogad az emberi lélek; mert érzi, hogy nincsen benne semmi bölcsészeti speculatio, semmi idegen mystika; hanem a maga valóságában látja azt a szerető lényt, a ki szüntelen ott lebeg előtte s a kivel naponta társalog.

[1] Ferencz J. Ker. Vallástudomány 38—39. §. V. ö. Armstrong; „Isten és lélek“ V. fejezetével.

VÁRI ALBERT.

Egyházi beszéd.*

Alapige: Ezsaiás próféta könyve 52 r. 7. v.

A midőn e szent helyen először állok s e díszes gyülekezethez először szólok: lelkem a feladatok nagysága és sokasága előtt megdöbben s a komoly gondolatok ezrével küzködik. Vajjon itteni működésem üdvös leend-e ez egyházközségre és híveire, hasznos és áldásos leend-e e nemes városra? Vajjon szolgálni fogom-e sikerrel szent vallásunk féltett érdekeit, s tudok-e óhajtott eredménynyel részt venni az emberiség haladásának nagy munkájában? De teljes hittel vagyok Isten segedelmében, a kinek tetszett hogy szent vallásunk Sionjának őrállója legyek, a ki segedelmét és lelkének erejét soha sem vonta meg tőlem s erős a hitem, hogy ezután is velem leszen, hallani fogom szünteleu lelkiismeretemben szent szavát: „Ne félj mert én veled vagyok, meg ne rettenj, mert én vagyok a te Istened!“ Jó reménységgel vagyok e gyülekezet jó indulata, kipróbált hitbuzgósága és egyházszeretete iránt; bizalmat, erőt és lelkesedést merítek szent igénk szavaiból, mert *„szépek e hegyeken az evangelium hirdetőnek lábai, a ki békességet hirdet, örömet mond a jóról, szabadulást prédikál* és azt mondja a Sionnak: *uralkodik a te Istened!“* Ez ígékből szövöm jelen beszédem eszme szálait, s az innen meritett gondolatok és irányelvek fogják vezetni egész életem minden munkáját.

Ezsaiás próféta, korának és nemzetének legkiválóbb vallás- és erkölcstanítója, alapigénkben prófétai reménykedéssel tekint ama boldog és dieső jövőbe, a mikor sokat szenvedett nemzete kiszabadul a babiloni fogságból, a mikor örvendeznek és énekelnek Jeruzsálem pusztaságai, mert megvigasztalta az Ur az ő népét, megszabadította Jeruzsálemet, örömmel tekinti be Izrael megszentelt földjének hegyeit, melyeken járva az evangelium hirdetője „békességet hirdet, örömet mond a jóról, szabadulást predikál és azt mondja a Sionnak: Uralkodik a te Istened!“ A mi lelkünk szemei előtt a prófétai szavak egy egészen más, magasabb kilátást, szélesebb nézpontot, egy újabb és tisztább lelki világot tárnak fel. A mi gondolataink a vallások egy magasabb *fejleményére,* egy tisztább és szentebb *formájára:* a keresztény vallás *eszményi* alakjára irányulnak. És ki vehetné rosz néven, ha a mi *vallásunkat,* az unitá-

* Beköszöntés alkalmával Tordán 1900 jun. 17-én.

rizmust annyira szeretjük, oly szépnek, tisztának tartjuk, hogy a vallásoknak a kritikai vizsgálódások rostáján átment eszményi formájával egyesíteni, azonosítani merjük. Merjük bátran és önérzettel, mert hitelveink a vallás viták forrongó harczaiból tisztán és sértetlenűl kerültek ki. Hitelveink, melyeken egész vallásrendszerünk fölépűl, ma az elfogulatlan művelt világ előtt tiszta fényben állanak. A mai kor művelt embere hitére nézve — ha őszinte — unitárius A vallási gondolkozás — ha bátor és igaz — az unitárius hitelvek szószólója. Hiteszméink közösök az emberiség legnagyobb és legtisztább gondolkozóival s ezeket a természettudományok haladása nemcsak le nem törli, hanem ragyogó betűkkel írja az emberiség lelki tökéletesedésének lobogójára. Lássunk csak egy párt ezek közül!

Hisszük, hogy az Isten megoszthatatlan *Egység*, egyetemes Lény, közös jó Atya, végtelen, mindenható, mindenüttjelenvaló, kinek működését künn a nagy természetben látjuk és csodáljuk, szivünk világában érezzük és tapasztaljuk. Ez az egy Isten *lélek* s ezért *lélekben és igazságban imádandó.* Ő fentartója és igazgatója e nagy mindenségnek, nekünk embereknek *mennyei jó Atyánk,* kinek mi mindnyájan gyermekei és igy egymásnak testvérei vagyunk. Hisszük, hogy a Jézus Krisztus, a ki a világ prófétái. a vallás és erkölcs tanitói, nagy reformátorai közt a legnagyobb, a ki az Isten- és emberszeretetnek a legkitünőbb hirdetője, az igaz, *emberies életnek* legszentebb példányképe: *valóságos ember* volt, a kit mint *ilyent* mi is követhetünk és követni tartozunk. Hisszük, hogy a *szent lélek* Istennek lelkesítő *ereje* mibennünk, mely — ha szivünk, lelkünk tárva-nyitva áll előtte — száll reánk és belénk s biztatva és bátorítva, buzditva és lelkesítve minden szépre, jóra, igazra és istenire elvezérel. Hisszük, hogy az ember *ártatlanságban* születik, hogy isteni tulajdonságokat hord magában, a melyeket fejlesztenie kell, hogy „öntudattal, szabadakarattal, lelkiismesettel bir s ép ezért a tetteiért személyes felelősséggel tartozik“. Hisszük, hogy az emberi lélek az Istenségnek egy szikrája levén, örök és halhatatlan; a testi halál után is, a fejlődés és tökéletesedés végtelen ösvényén, útját tovább folytatva él, halad, munkálkodik, bizik, szeret, remél. Ezeket hisszük erős hiedelemmel és hirdetjük lelkesedéssel, mind az egész világnak. Ezek a hiteszmék a mi próféta szerinti szent hegyeink, melyeket hitelődeink kitartása, buzgósága, egyház és vallás szeretete, önfeláldozása, élete s nem egyszer hulló vére megszentelt, megáldott és megtermékenyitett. Ezek a mi bevehetetlen fellegváraink, megszentelt magaslataink, a melyeken járunk bátorsággal, önérzettel, Isten iránti mélységes háláérzettel, melyeken előttünk már oly sokan jártak, éltek és megdicsőültek. *„Óh mely szépek e hegyeken az evangelium hirdetőnek lábai, a ki békességet hirdet, örömet mond a jóról, szabadulást prédikál és azt mondja a Sionnak: Uralkodik a te Istened!“*

Ezeken a megszentelt, eszményi magaslatokon járva: hirdetek nektek *békességet*. Az emberiséget eszmények, idealok vezetik. Lehet-e szentebb eszmény, magasztosabb ideál, mint a béke. Már a legelső karácsonyi hymnusban, mely a Jézus születését jelzi, mily fenségesen zendül meg az égi seregek zsolozsmája: Békesség a földön! Az emberiségnek s kiválóan a kereszténységnek czélját és irányát ma sem lehetne ennél szebben meghatározni és kijelölni. Ha egy az Isten, s ez az egy Isten mindnyájunk *Atyja*: úgy az emberiségnek nem lehetne más és szentebb feladata, mint a békére törekvés a közös testvériség alapján. Ez az óhajtás talán soha sem élt úgy a korok szellemében, e vágynak megvalósitása soha sem inspirálta oly erővel a lelkeket, mint éppen a mi korunkban. Talán azért, mert az emberi érzelmek és indulatok nemesülni, a szenvedélyek medrökben megférni kezdenek; talán azért, mert az emberiség jobbjai és nagyjai megrendülnek lelkeikben, látva azt a sok romlást és inséget, melyet a népek és nemzetek, az emberek és emberek közti harczok okoztak; látva az óriási pusztítást, melyet a tudomány, művészet, a kulturális haladás utain és ezeknek nagy erővel, sok fáradtsággal megszentelt drága kincsei közt előidéztek. És mert az emberek talán végre mégis át kezdik látni, hogy a kétezer éves evangéliumnak és ennek nyomán járó műveltségnek, felvilágosodásnak teremtenie kell valamely egyetemes eredményt, adnia kell valamely közös nagy kincset és ez nem lehet más, az ember névhez méltóbb, mint a béke megvalósitása. E közös, nagy óhajtásnak hatása alatt hirdetek én is nektek és közöttetek békeséget.

De nemcsak e szószéken és az egyház hivei közt, hanem a társadalomban a külömböző felekezetek és nemzetiségek közt is hirdetek békeséget. Mert az a hitem, hogy a mely egyházban még ma is harczi riadót fújnak más egyházak ellen, az az egyház nem a Krisztus egyháza; az a lelkész, a ki ennek szolgálatában áll, nem a Krisztus jó vitéze. Az az ember a ki faj és nemzetiség szerint külömbözteti meg és a szerint szereti vagy gyűlöli embertársát, az nem áll a testvériség alapján, az nem méltó gyermeke a közös Atyának. A felekezetek közötti béke hirdetésére ma nagyobb szükségünk van, mint volt bármikor. Úgy tetszik, mintha rég eltemetett emlékek járnának vissza sirjukból, mintha a mult idők vallási küzdelmeinek vészes visszhangját hallanók nem egyszer. De én hiszem, hogy ebben a nemes városban, a hol egykor kigyult a hit- és lelkiismeret-szabadság égi tüze, melynek dicső emlékét egyakarattal és büszkeséggel örökitettétek meg: nincs a felekezetek és nemzetiségek közt dissonáns hang. Ennek a régen égő tűznek ápolására, dicsőbb fénynyel leendő lobogtatására: szent ölelkezésre hivlak fel mindnyájatokat, hirdetvén köztetek a békeséget. Azt a békességet, a melynek áldó és áldott ölén örömet mondhatunk minden *jóról*. A *hit*-nek áldásairól, *az Isten és emberszeretet* boldogitó ténykedéseiről, az *erény* szentségéről, az *erkölcs* tisztaságáról, az *anyagi* és *szellemi* előhaladás minden gyönyörűségéről. Azt a

békét hirdetem, melynek ölén minden ember végzi a maga ember tisztét, önzés és érdek nélkül teszi a jót, a nemest, az istenit s emelkedik fölebb-fölebb, a meny felé, Isten felé. Azt a békességet, melynek ölén az emberi lélekben megszületnek és alakot öltenek a szebbnél-szebb gondolatok, megszületnek és megtestesülnek a nemesnél, nemesebb cselekedetek. A melyben a földmives munkája, a kézműves ügyessége, a kereskedő szorgalma és arravalósága érdek nélkül és becsülettel szolgál a társadalmi egység és közös jóllét megvalósitásán; a melyben a tudós eszével, a szónok szavával, az iró tollával, a művész vésőjével, ecsetjével, a költő lelke mélységével veszi ki részét az emberiség haladásának nagy munkájából.

Hirdetek szabadulást a *vallás erkölcsi* élet terén a régi idők igája alul. A vallás is, mint minden a természetben a haladás törvényei, követelményei alatt áll. Az emberi mivelődés haladásával a vallás is lépést tart, halad és fejlődik szüntelen. A vallások története megragadó szépen tárja szemeink elé ama fokozatos fejlődést, a melynek engedve a felfogások tisztábbak, a hiteszmék magasztosabbak és a vallásos gondolatok mind szentebbek lesznek. A vallásos ösztön egykoru az embiséggel, fejlődése örökké tartó, végtelen, határtalan mint a gondolat világa. Ezt megakadályozni, ennek utját bezárni: nincs emberi erő, nincs földi hatalom. Hiába akarja ma is egyik-másik egyház megkötni az idő kerekét, a sötétség és a rabság igájába hurczolni az ember lelkiismeretét, szabadságát; hiába mozgosítanak minden régi erőt és hatalmat, csörgetnek régi ócska fegyvereket: a kihasznált formákat, emberi gyarló találmányokat, világi hatalomra czélzó intézményeket, kihasznált egyházi alkotásokat. Hiába hirdetik a régi idők, durva, testies, kegyetlen dogmáit, mert ma már ezekkel nem lehet elvagdalni a lélek szárnyait, nem lehet kioltani a hitvilágát, nem lehet megállitani a kutatni vágyó emberi elmét vizsgálódásaiban. Az egyházaknak ép az a legszentebb feladatuk, hogy a vallás-erkölcsi élet terén tiszta helyzetet teremtsenek; hogy a hiteszméket a tudomány által is elfogadott alakben állitsák az emberiség elé; hogy „gyönyörű szép mezőn“ vezessék az egymásután jövő nemzedékeket a fejlődés és tökéletesedés végetlen útain. Hadd legyen szabad a lelkiismeret, felvilágosodott az értelem, tiszta a gondolat, szent az érzelem. Legyenek az emberek testvérei egymásnak, gyermekei mindnyájan a közös jó Atyának, fiai és leányai külömbség nélkűl az Istennek! És mert a mi vallásunk a lelkiismeret szabadságának, a felvilágosodásnak, a tiszta erkölcsnek, az Isten- és emberszeretetnek a vallása és előharczosa: hirdetek nektek, és mindenkinek a ki szükségét érzi, szabadulást a vallás erkölcsi élet terén. Hirdetek szabadulást a dogmák, az előitéletek, a babonák, az emberi tekintélyek hatalma alól, hogy lelketek szárnyaljon magasan, szivetek dobogjon szabadon; hogy mindeneket megvizsgaljatok,

s a mi jó azt megtartsátok, hogy mindeneket megvizsgáljatok, még az *Istenségnek mélységeit* is! Hirdetek néktek szabadulást! Kutassatok égen és földön, magasságban és mélységben, hogy lássátok saját szemeitekkel, érezzétek saját szíveitekkel: mi szolgál nektek földi boldogságotokra, mennyei üdvötökre! A mi vallásunk nem köt meg titeket, nem áll betűkkel a mely megöli a lelket; a mi vallásunk lélek és élet! A mi vallásunk világosság az Urban! A mi vallásunkban nincs *kényszer*: az a lélek öröme, önként való elmerülése az Istenség gyönyörében. Szeretünk gondolkozni: örömmel szolgálunk a józan felvilágosodásnak, melynek feladata nem más, mint hogy a világ minden jelenségét, a physikaiakat ép úgy mint az erkölcsieket, a bennök levő törvényekből, tehát természetes okokból értse meg s magyarázza ki. S mert hitünk elvei senkit sem köteleznek a szolgálatnak igájával: *hirdetek szabadulást* és lelkesedéssel mondom: *Örvendj óh Sion! mert uralkodik a te Istened!*

Vallásunkban megvan mind ama szépség, amaz eszmei tartalom, mely más vallásokban szép és igaz; de hiányzik mindaz a mi más egyházak tanaiban a kritikát ki nem állja s a mire a fejlődő felvilágosodás és a haladó tudomány rányomta a hihetetlenség bélyegét. „Vallásunk gyökérszálai a legmélyebb mélyből az emberi természet legfőbb elemeiből — az ész és sziv — mélységéből indulnak ki, ép azért arra van hivatva, hogy a vallósos élet nagy fájának, hol erői szétáradnak, elébb-utóbb koronájául szolgáljon". Nem akarunk azzal hivalkodni, hogy vallásunk a jövő vallása s egyházunk a jövő egyháza. De erős a hitünk, törhetetlen a reményünk, hogy az unitárius vallásos eszmékre és hitelvekre a jövőben egy nagy győzelem várakozik; hogy azok valaha a messzi jövőben még szebb fénnyel, még dicsőbb ragyogással fogják megvilágítani a hitélet egét; hogy azok átjárják és áthatják, mint a kovász a tésztát, az emberiség lelki- és szívvilágát; hogy vezetni és irányítani fogják az érzelmeket és a gondolatokat. E hitünket ápolja, e reményünket erősíti a tudományok haladása, ujabb korunk minden szellemi vivmánya. Ezek hitelveinkkel — mint édes testvérek — karöltve járnak be mélységeket és magasságokat: tisztitva és felvilágositva a fogalmakat, ápolva és növelve az eszméket, nemesitve a gondolatokat, megszentelve az érzelmeket. Hitelveink nem félnek a tudomány világától, sőt ép segitségűl hivják annak hatalmas erejét a tökéletesedés nagy munkájában. Ezekben látjuk a kezességet arra, hogy hiteszméink egykor uralkodni fognak az egész keresztény világ felett, vallási elveink vezérfényűl fognak ragyogni az emberiség millióinak.

Hirdessük azért, nagy kitartással, lelkesedéssel a mi vallásos eszméinket, hogy hassák és járják át az emberiség sziv- és értelemvilágát; hirdessük és terjesszük az áldott békeséget, hogy mondhassunk örömet minden jóról; hirdessünk szabadulást: szabadságban van az élet. Ezekben: *Uralkodik óh Sion a te Istened!!*

Ilyen érzelmekkel és gondolatokkal, hittel és reménynyel üdvözlöm vallásközönségünk szeretett főpásztorát, ki ez ünnepség fényének emelésére eljőni most is kegyeskedett.

Üdvözlöm a tordai unitárius egyházközséget kebli tanácsával, gondnokaival, minden rendű hiveivel együtt! Én szivem őszinte szeretetével, lelkem vallásos buzgóságával jöttem hozzátok. Fogadjatok ti is szeretettel, jóindulattal, hogy Isten áldása legyen közös munkánkon! Üdvözlöm az egyházközségnek érdemekben megőszült, nyugalmazott lelkészét, öreg prófétáját. Üdvözlöm tiszteletem és szeretetem egész melegével! Baráti érzelmekkel köszöntöm az egyház minden hivatalnokát s óhajtom, hogy igazi összhang, jó indulat legyen köztünk, s jellemezzék együttes munkánkat!

Üdvözlöm e nemes várost s mindnyájotokat.

Üdvözlöm a külömböző felekezeteket és elöljáróikat; üdvözlöm ez egyházkör érdemes esperesét és buzgó felügyelő gondnokait, üdvözlöm lelkésztársaimat és a tanitókat.

Légy üdvözölve te is szent hajlék, Istennek háza, mely befogadtál! Amen.

LŐRINCZI DÉNES.

Egyháztörténelmi adatok.

CXLI. Adakozásra hivó levél 1752-ből.

Bizadalmas és igen Kedves Jó uraink az Ur Cxtusban Szerető Atyánkfiai!

Pro die 17-ma Mensis Juny Anni habentis Nemes Aranyas Széken Bágyonban indicalt és celebralt Szent Generalis Synodusban mü Deputatusok lévén az Státusunk részéről, sok dolgok forogván elő, azokkal együtt, kik közel vóltanak, és köztünk compareáltanak, tapasztaljuk Lelkünk fájdalmával, hogy a mü hidegségünk miatt éppen utólso pusztulásra kell juttnunk; oh bártsak a mi időnkben, a mü restségünk és háládatlanságunk miatt ne történnék az, be boldogok volnánk! Mert bizony itéletre vonszon az Isten bennünket restségünkért jövendőben; ez életben penigh kemény látogatásit elnem kerülhetjük. Im mü tehetségünk s állapotunk szerint jó kedvel igértünk, és nem kevesebbet ha többet nem, adunk is, mint ezen (egy szó olvashatlan) Copiából megláthattja Uram kegyelmetek; ne sajnállja azért Uram kegyelmetek elsőben magok ezen Registrumba, az ottan irt mod szerint subscribálni, és ósztán magok Dioecesissében lévő Atyafiakkal is a szerint subscribáltatni, adhortálván kit-kit Istenéhez valo szeretetiért, Christussához 's Ecclésiájához valo kötelességeiért illendő és jó kedvből származótt notabilis alamisnálkodásra; ugy az Ecclésiakot is percipiálni minél hamarébb. (Ha elő nem számláljuk is szükségeinket, azt bizony pontról pontra kgyltek tudgya, a midőn tudja aszt hogy sehonnat semmi proventusunk nincsen, honnét csak legkisebb szükségünket is tégyük, annál inkább subsistentiánkat támogathatsuk, és restántiánkat fizetgethessük; hanem csak csupán az Atyafiak jó kedvekből származott adakozások) annak utánna penigh az Esztendőben esendő Szent-Mihály napjára, vagy legtóvább Ujj Esztendőre Kolozsvárra Tisztls Püspök urunk eö kegyelme kezében administrálni, és onnan a hova illik. Továbbá az szent Isten oltalmába ajánljuk Uram kegyelmeteket és maradunk

Kedves Jó Urainknak kgltekk.

Bágyon 21-ma Juny 1752.

Mindenkori köteles Szólgái 's az Christusba Szerető Atyafiai

Gálfalvi Ádám
Székely Ferencz
Gáll Józseff.

Külczim:

Tekintetes Nemzetes Tarcsafalvi Pálffy Zsigmond Urunknak Nemes Keresztúrfiu szék érdemes Nótáriussának, és ugyan a Keresztúrfi széki Unitárius Ekklésiák érdemes Inspectorának; Bizodalmas Jó Urunknak az Urban Kedves Atyánkfiának, eö Kegyelmének

Bethfalva.

(Eredetije Tarcsafalván a Pálffy család levelei között.)

Közli: PÁLFFY GYÖRGY.

Párisi vallási congressus.

(1900. sept. 3—8.)

Az 1900. évi párisi világkiállitás alkalmából a „kereskedelmi, ipar és posták ministerium"-ának védnöksége alatt s támogatása mellett sept. 3-tól 8-ig megtartatott a második vallási congressus, mert az első tudvalevőleg Chicagóban tartatott meg nehány évvel ezelőtt. A szervező bizottság elnöke Réville Albert volt, a titkárok Réville János és Marillier Leó. Erről a congressusról kiván a „Ker. Magvető" olvasóinak némi tudósitást nyujtani annak egyik távollevő tagja, a congressus egyik alelnökének s diszének, dr. Goldziher Ignácznak hozzá intézett becses értesitései s az ülések nyomtatott s minden tagnak megküldött előrajza nyomán. Ez előrajznak talán nem minden pontját tartották meg, de hogy melyek azok a pontok, azt meg nem tudhattam.

Az előrajz következő:

Vasárnap, sept. 2-án: előkészitő gyülés s ismerkedés d. u. 4 órakor.

Hétfő, sept. 3-án 9 órakor reggel: megnyító gyülés (a congressusok palotájában, a kiállitás területén): a congressus megalakulása, a hivatalnokok megválasztása, — az elnöki megnyitó beszéd, — a külföldi kormányképviselők üdvözlő beszédei, a tagok beválasztása a különböző osztályokba. D. u. 2 órakor a Sorbonne helyiségben: az osztályok megalakulása s munkálataik megállapitása.

Kedd, sept. 4-én 9 órakor reggel a Sorbonne helyiségében megkezdődnek az osztálygyülések. D. u. 2 órakor általános gyülés.

Szereda, sept. 5-én 9 órakor Sorbonne helyiségében folytatódnak az osztályülések. D. u. 4 órakor a Guimet vallási múzeum megtekintése.

Csütörtök, sept. 6-án 9 órakor reggel a Sorbonne helyiségében folytatódnak az osztályülések. D. u. 2 órakor általános gyülés (az egyes osztályok együttesen üléseznek).

Péntek, sept. 7-én 9 órakor reggel a Sorbonne épületében

folytatódnak az osztályülések. A délután fenn van tartva az előre nem látott munkálatok részére.

Szombat, sept. 8-án 9 órakor reggel a Sorbonne épületében általános gyülés, számonvétele az osztályok által kifejezett óhajtásoknak, a congressusok rendes időszakairól való kérdésnek megvitatása. D. u. 2 órakor záró gyülést tartanak, melyen a zárbeszédet Angelo De Gubernatis, a római egyetem hirneves tanára mondja. Este közebéd. A zárógyülés a congressusok palotájában tartatik.

A szervező bizottság nem igen gondoskodott a congressusi munkák kiadásáról, irja dr. Goldziher hozzám intézett levelében, nem volt bulletin napról napra s arról sem gondoskodtak, hogy valamely ujság közölje a congressus tárgyait. E körülménynél fogva behatóbb, a részletekre kiterjedő jelentést nem nyujthat s csak azt tudhatta meg, a minél személyesen jelen volt, ez pedig csupán csak a saját szakosztályára, melynek tárgya az izlam volt, és az általános gyülésekre terjedt. Goldziher a következő előadásokat hallotta:

1. Morice Vernes-től a kanaani szentélyekről, melyeket az izraeliták s más népbeliek is látogattak.

2. Th. Pinches-től a babyloni istenképzetekről 2000 évvel K. u. születése előtt.

3. Gottlieb Klein-tól az essenusok befolyásáról az őskereszténységre.

4. P. Garnault-tól a hasbeszédről, a nekromantiáról, az ihletről, a felidézésről és a prophetismusról.

5. Jean Capart-tól, a ki Bruxellesben az aegyptomi régiségek őre, az ó-aegyptomi vallásra tartozó kérdésekről.

6. C. Piepenbring-től a Jézus korabeli eschatologikus eszmékről, a mely felolvasás élénk vitára adott alkalmat, a melynek során Alb. Réville, Massebieau tiszt. theologiai tanár Párisban, a „Faculté de Théologie Protestante“ tanári testületében és az „Ecole des Hautes-Études“ r. tanára és mások nagyon ébresztő eszméket nyilvánitottak.

7. N. Schmidt-től a dél-arab pogányság pantheonjáról.

8. Carra de Vaux bárótól a keresztény arab irodalomról.

Folytatólag áttér dr. Goldziher az általános gyülések tárgyaira, a melyeket a szerzők terjedelmes essai-kben dolgoztak fel. Ezek közt hazánk nagy tudósa hozzám intézett levelében a következőket emliti fel:

1. Emile Senart, az Institut tagja, ki a buddhismus viszonyáról a brahman Yogá-hoz, értekezett. E. Sabatier a bibliai kritika és a vallásos életről szólott. J. Réville értekezésének tárgya: a vallástörténet oktatása napjainkban Europa s Amerika felsőbb iskoláiban.

2. A második általános gyülésen dr. Goldziher Ignácz, a congressus egyik alelnöke s disze, az izlamnak a parsismushoz való viszonyáról értekezett, a mely viszony sokkal szorosabb és bensőbb volt, mint a hogy ezt eddig tartották. Utánna Goblet d' Alviella gróf felolvasást tartott az erkölcs viszonyáról a valláshoz, s a gyülés végén Marillier, az „École des Hautes Études" tanára mutta be tanulmányát a Folklore helyéről a vallástörténeti kutatásokban.

3. A záró ülésen Angelo De Gubernatis római tanár nagyhatásu beszédében a vallástörténet jövőjéről értekezett.

A görög- és a mivetlen népek osztályában (Peuples non civilisés) érdekes tárgyak voltak kitüzve, de ezeket Goldziher meg nem hallgathatta, mert mint hivatalnoka saját osztályának, annak ezekkel egyidejüleg tartott gyüléseiről nem maradhatott el.

A congressus komoly magatartásu volt s Goldziher nagy sulylyal biró véleménye szerint nagyban előmozditotta a tudományos vallás-kutatások terjedését és meggyökeresedését. A mint a congressus munkálatai kezemnél lesznek, azok egyikét másikát bővebben fogom ismertetni.

Gr. Kuun Géza.

Párisi levél.

Páris, 1900. sept.

(Salaires et misères des femmes, par le comte d' Haussonville de l'academie française. 1 vol. in 12. Paris, lib. C. Lévy. — Publications diverses sur le fideisme, et son application à l'enseignement chrétien traditionnel, par E. Ménégoz professeur à la Faculté de theologie. 1. vol. in 8° Paris Fishbacher, editeur.)

Szerkesztő úr!

Haussonville gróf egyike a jelenkor ama gondolkodóinak, kik társadalmi kérdésekkel az utóbbi években legtöbbet foglalkoztak. Számos és mélyreható tanulmányt közölt a bünösök javitásáról, a nyomorról és orvoslásáról, a socialismusról és jótékonyságról. A legujabb munkája, mely most jelent meg Párisban, a munkások fizetéséről és nyomoráról szól, okmányokat használva, tényeket mutatva. Szerző nem beszél másról, csak arról, miről hosszas tapasztalata van. Tényleg több év óta minden idejét arra forditotta, hogy a kérdést tapasztalatból tanulmányozza és azt megirja. Senki sem ismeri jobban a párisi munkás élet nyomorát, mint ő, mert folytonosan látogatta a munkás muhelyeket és igyekezett rajtok segiteni. Mint a czim is mutatja, e könyv főleg a nőknek van szentelve, kik a munkát sokkal nehezebben birják, mint a férfiak, kik sokkal több veszélynek vannak kitéve, s a kik nevetségesen csekély díjt kapnak munkájokért. A kötetet előszó vezeti be, melyben nagyon helyes eszmék foglaltatnak, melyeket szükség figyelembe venni főleg azoknak, kik azt igénylik, hogy ők a nők jogainak a védői.

Ismeretes, hogy nehány év óta különösen Francziaországban és Amerikában sokat foglalkoznak a nők jogainak a kérdésével. Egy furcsán hangzó szót is találtak ki a dolog kifejezésére, a *feminismust*. Ha Haussonville könyvét olvassa az ember, úgy találja, hogy kétféle feminismus van, azaz, hogy a dolognak két módja van: érdeklődni a nők sorsa iránt és munkálni az ő helyzetük javitására. A feminismus, melyet eddig ismerünk, irodalmi vagy politikai; a szin-

ház, regény vagy a napi sajtó feminismussa, mely a nőnek absolut és elvont jogát követeli a férfiéval szemben; mely hevesen vitatja a két nem egyenlőségét és a nő törvényszerü és teljes emancipatioját kivánja. E feministák a legnagyobb szenvedélyességgel arról beszélnek, hogy meg kell adni a jogot, hogy a nő orvos, ügyvéd, választó, közigazgatási hivatalnok legyen. De Haussonville azt mondja, „hogy ezek a kérdések a nőknek csak egy kicsiny részét érdekelték. Azok a nők, kik az orvosi és ügyvédi pályára alkalmasok, mindig csak egy kicsiny, kivételes számot tesznek. Erre nézve egy nőnek mindig kivételes tehetséggel kell megáldva lennie. Tudományos vagy szépművészeti pályák s az ezekre szükséges solid és komoly tanulmányok, vizsgálatok szentesitésével, a szellemnek bizonyos erejét tételezik fel. Az olyan nő, a melyik e tekintetben úgy meg van áldva tehetséggel, mint egy férfi, szerencsére mindig ritka kivétel marad“. Igy tehát a feminismusnak e neme nem a jóféle feminismus, mert az nem lehet általános szabály, nem szólhat minden nőre és nem érdekelheti a tömeget. De van egy más feminismus is, kevésbé nagyravágyó, de annál gyakorlatibb; kevésbé lármás, de annál emberibb, mely abban áll, hogy a nők nyomoraihoz kell menni, azokkal foglalkozni és némi könnyebbülést nyujtani. „Feminismus, mely felkeresi az éjszakai menhelyeket, a nagy városok festő műhelyeit, a külvárosi házakat, kikérdezi a gyermekeiért felelős családanyákat, az uteza vagy az elhelyező intézetek veszélyeinek kitett ifjú leányokat, s mely e szegény teremtések költségvetését megállitja, s részvéttel vagy aggodalommal kérdezi, hogy kelllene azt tenni, hogyan lehetne abba némi egyensulyt hozni vagy fenntartani.“ Ime a helyes és igaz feminismus, mely főleg a nép leányaihoz és asszonyaihoz fordul, mely ezeknek anyagi és erkölcsi állapotával törődik. Ez a Haussonville feminismusa. S ezért adta ő az előszónak azt a czimet: „Feminismus és democratia.“ Minden lapon csodálatát fejezi ki azon, hogy ezzel az égető kérdéssel a nők jogainak és érdekeinek harczossai oly keveset látszanak foglalkozni. Figyelmüket mindenek felett arra a tényre hivja fel, hogy a franczia törvényhozás nem védi eléggé a nőt, sem személyében, sem vagyonában. A főuri és a polgári osztályban a nőt az ő javaiban a házassági szerződés védelmezi. De a népnél semmi se, mert a munkás osztály vagyoni szerződés nélkül köti a házasságot. Mit ér akkor a házassági szerződésre tett költség, ha az egyik és a másik részről a hozományban csak a karokat adják, hogy dolgozzanak?

Akkor a férj azután csaknem feltétlen ura lesz mindazoknak a javaknak, a melyek a nőre a házasság tartama alatt szállhatnak. Hogyha a férfi tékozló, elköltheti azt, a mi a nőé. Ime egy reform, melyet jó lenne a házassági törvénybe bevenni, hogy a nő jogai a a munkásosztálynál megóvassanak. A *feministák* erre nem gondoltak. A mi a nép fiatal leányait illeti, ezek személyükben éppen oly kevéssé vannak védve, mint vagyonukban. Ha elcsábitják, semmi eszközzel se rendelkezik a csabitó ellen, mert a polgári törvénynek van egy czikke, mely megtiltja az apaság keresését. E tekintetben a franczia törvény alább áll a legtöbb európai nemzet törvényén, kiknél különböző formák alatt az apaság keresése meg van engedve. Francziaországban a közvéleményre hatni kellene, hogy a törvényt e tekintetben módositsák. „Ezek azok, mondja Haussonville, melyekben a feministák hibások. Ha a helyett, hogy a közönséget másodrendü és a leggyakrabban frivol kérdésekkel mulattassák, ezt a munkát ölelték volna fel, és ha csak félannyi buzgalommal is foglalkoztak volna azzal, mint a drámairók, a regény- és ujságirók foglalkoztak ezen a téren a válás javára, hozzájárultak volna ahhoz, hogy a mi törvényhozásunkba oly hangulatot vigyenek be, a mely a közerkölcsöt erősitette volna.“ Figyelmeztetni akarja a feministákat és nem ok nélkül, hogy legyen több gondjuk arra a helyzetre, melyben a nagy városok munkás osztályának asszonyai és leányai élnek, szenvednek, kinlódnak és meghalnak. Mert a népnek ifju leányai azok, a kikre nézve a legkevésbé gondosak. Sajnos, hogy a nők érdekeinek védői, még azok is, kik a nőkérdéssel komolyan foglalkoznak s még a Madamme Schmall „L' Avant Courrière“ lapja is figyelmen kivül hagyják a kérdésnek legéletbevágóbb részét.

S ezt veti Haussonville szemükre a könyvéhez irt előszóban. És nékik azt a tanácsot adja, hogy beszédükkel egyesitsenek cselekedetet és sürgessék, hogy a törvényhozó testület tegye meg a legszükségesebbeket a nők helyzetének javitására. Igy példáúl a növendékek védelmét fel a tizenötödik évig, különösen hangsulyozva az ifjú leányok védelmét; a házasságkötés formáinak egyszerüsítését; mert azok bonyolultak és a munkás osztályra terhesek; továbbá a nő jogának biztosítását az ő munkája keresményére nézve, hogy azt a részeges férj tőle el ne ragadhassa.

Az előszóban adott hasznos tanácsok után Haussonville a párisi munkásosztály helyzetét mutatja fel. A többek közt a tűgyártó

munkásokét, a szünetnapok következményeit s a tanitónők helyzetét, a hol részletekbe menve érinti a szomorú valóságot. Munkabér és nyomor a legszorosabb összoköttetésben vannak, mert a ki nem elégitő munkabér szűli a nyomort és a nyomor akadályozza a nőt, hogy magát védje. Hosszas lenne, hogy Haussonville-t a részletekben kövessem. Csak egyet emlitek meg. A női kalapkészitő műhelyekben dolgozó munkás napjára 1 franc és 25 centot kap, és ezt az évnek csak mintegy 300 napjára lehet számitni, mert az ünnep és vasárnapokat leszámitják. Szállásra és ruházatra költ 136 francot. Mi marad táplálására? 65 cent naponként. Hogyan táplálkozhatik egy ifjú leány 65 centből? Rettenetes még arra gondolni is, hogy a teremtmények ezrei így tudnak élni, — mondja Haussonville.

Ilyen sajnos helyzettel szemben nemes emberek társaságokat formáltak, hogy a munkásokat anyagilag és erkölcsileg segélyezzék. Páris különböző negyedeiben ebédlőket állitottak, hol a munkások kevés árért étkezhetnek és a nők minden illetlen beszéd ellen, mi a csapszékekben szokásos, biztositva vannak. Katholikusok és protestansok versenyeznek az ilyen helyek fentartásában, hová valláskülönbségre tekintet nélkül mehetnek bé a munkások.

A táplálkozás után a lakásra térve, az olyan munkásnak, melyik a szülőinél van, még csak megy. De a szülőknélküli munkásnak nehéz, mert nekik csekély keresményükből kell a lakást fizetni. S ez valóban nehéz egy olyannak, ki becsületes akar maradni. Társulatok itt is próbálják segiteni. Arra törekesznek, hogy egészséges és jó lakásokról gondoskodjanak számukra. S ha eddig még kevés is az eredmény, de ezért is elismerést érdemelnek. Vannak, a kik azt tanácsolják, hogy legyenek a munkások kölcsönösen segélyző társulatoknak tagjai. A kölcsönösen segélyző társulat kétségtelenűl jó dolog. De hogyan fognak abba befizetni, mikor keresményük még arra sem elégséges, hogy az éhségtől és hidegtől megóvja? Mint Haussonville megállapitja, a párisi munkásnőknek egy kölcsönösen-segélyző társulata se birja költségvetését a maga forrásaiból egyensulyban tartani, habár a költségek csak a betegség és halálesetekre szoritkoznak.

És hadd mondjak egy pár szót a tanitónőkről, kiknek Haussonville egy egész fejezetet szentel. Bizonyos tekintetben ezeknek a helyzete még szánalmasabb, mint az egyszerű munkásoké. Tényleg egy tanitónő magasabb oktatásban részesül és magasabb társadalmi életre számit; tisztább tudata van erkölcsi méltóságáról. S inkább

szenved a nyomortól és szolgaságtól. És különös, hogy főleg a kisebb állásu szülők szeretik leányaikat tanitónőkké neveltetni. Mióta Francziaországban az oktatás ingyenes és kötelező, rendkivül megnövekedett azoknak a leányoknak száma, kik tanitónői vizsgát tesznek. A legjobb akarattal is lehetetlen volna mindeniket nyilvános iskolában alkalmazni. Hogy csak egy példát hozzak fel, a mult évben Szajna megyében 193 tanitónői állomást hirdettek, és ezekre 9000 okleveles tanitónő jelentkezett. Ez elijesztő. Mi lesz e szerencsétlenekkel? Közülök kevesen órákat adnak ifjú gyermekeknek, de az óraadások csak ideiglenesek és azokért keveset fizetnek. A legtöbbnek ugy kell megélni, a hogy tud. És ha elesnek, oka a kérlelhetetlen nyomor. Némelyek külföldön találnak elhelyezést, hol ha jó a helyzetük és néhány évig meg tudnak maradni rokonszenves családoknál, gyüjthetnek valamit öreg napjaikra. De hát az ilyenek száma kevés. Mások, mondjuk a legtöbb, nem juthatnak sehol álláshoz. Mi lesz akkor e sok szerencsétlen fiatal leánynyal? Mint az élet eltévedtjei találomra járják e nagy Párist és eltünnek szennyes hullámaiban. Némelyek a széngázhoz folyamodnak s így vetnek véget a nyomor miatt az életnek.

Mint a munkások számára, úgy a tanitónők számára is alakitottak segélyző társulatokat. De hát ezek nem elégségesek a sok fiatal leány szükségeinek fedezésére, kiket a szülőik elég oktalanúl a tanitói pályára szántak. Kétségtelenül jó, hogy gondoskodnak számukra menedékhelyekről és ideiglenes segélyről, de ez nem elég. Helyre, foglalkozásra lenne szükség számukra, jövőjük biztositására. De ez csaknem lehetetlen.

A nők nyomorával szemben Haussonville azt gondolta, hogy egy társulatot kell alapítni *a nők kiköltöztetésére*, mely elősegítse azt, hogy a nők a gyarmatokba menjenek ki. E gondolat, mely némelyeknek visszatetsző, nem új. Ilyen társulatok Angliában léteznek, melyek közül különösen ismeretes a „United British Women Emigration Association", mely már régóta áll fenn. A „societé francaise d'émigration des femmes" sokkal újabbkeletű, semhogy még eredményről lehetne beszélni. Ezelőtt két évvel keletkezett és a kezdet nehézségeivel kell küzdenie, de mégis már 38 nőt elhelyezhetett a gyarmatokban és nagyon előnyösen. Ez mutatja, hogy a társulatnak jövője van.

Messzire vezetne, ha Haussonville munkáját minden részében akarnám ismertetni. De azt ki kell fejeznem, hogy socialis és emberiességi szempontból nagyon fontos munka.

Ismertetésemet a jeles gondolkozó e szavaival végzem: „Csalódás lenne, a socialis reformokat néhány törvény reformjára szállitani le vagy akár a társadalmat fölforgatni, mert ez végre is nem lenne egyéb, mint a socialis elemek helyváltoztatása. A kik ez illusioban élnek, azt képzelik, hogy az emberek egymásközti viszonyának problemáját úgy lehet megoldani, mint a hogy egy mathematikai problemát oldanak meg, hogy kitörlik, mint haszontalanokat, az inponderabilis erőket, a kölcsönös szeretetet, az egyénnek önmegtagadását, áldozatát, az önkéntes és tiszta jótékonyságot, szóval azt, a mi a keresztény erény lényege. A boldog társadalmaknak mind e tervezői észre fogják venni a számitásuk elégtelenségét és annak hiábavalóságát, a mit socialis mechanismusnak neveznek. Ez a mechanismus sohasem lesz egyéb, mint az intransigens egoismusoknak nem állandó egyensulya, hogyha azt nem a szeretet mozgatja. Ez a mechanismus csak gép, és hogyha a társadalmi gépnek csak egy mozgatója van, az egoismus, hiábavaló azt reméleni, hogy az valaha ugy fog működni, hogy a szerencsétleneket ki ne irtsa és áldozatai ne legyenek." Ezt valóban jól mondja; ez igaz. — Ménégoz, a párisi prot. theol. facultas tanára összegyüjtötte és „Fideisme et son application à l'enseignement religieux" czim alatt kiadta azokat az értekezéseket, melyek tőle az utóbbi években megjelentek, mint „nézetek az üdv evangeliumáról", „a hit dolgában való tekintélyről", „a csodáról való bibliai nézetről" stb. Ez érdekes dolgozatokról szólottam volt egyenként, a mikor először megjelentek. Azért most csak arra szoritkozom, hogy jelezzem, hogy mily hasznos dolgot mivelt az iró, hogy azokat együttesen kiadta. A keresztény kegyességnek és a franczia protestantismusnak tett szolgálatot ezzel. Ménégoz „fideisme"-je és Sabatier „symbolisme"-je együtt erjesztő, erős kovász a protestans lelkiismeretre nézve, mely végre megismerte: hogy az a protestáns nézet, hogy „nincs üdv az orthodoxián kivül", éppen annyira képtelenség, mint az a katholikus nézet, hogy „nincs üdv az egyházon kivül", a római kath. egyházon kivül.

CHARRUAUD D.

GONDOLATOK.

(Ujkori íróktól).

Gyülölet.

Az ember nem tud gyülölni a nélkül, hogy kölesönben maga ellen a gyülölet bizonyos adagját ne ébressze. *Bentham.*

A nagyok közötti gyülölködés ritkán csilapúl; a béke közöttök csupán időközileges. *Corneille Péter.*

Hadászat

Minden hadvezér köteles magát katonáinak apja, azokat pedig gyermekei gyanánt tekinteni. Ugy kell azokkal bánnia, a mint maga óhajtaná, hogy hasonló körülmények között vele bánjanak. *I. Napoleon.*

Tigriseket és medvéket biztosabban vezérelhetnek, mint hadsereget. A vadak szivét lehet szeliditeni, de némely emberekét nem. *Petrárka.*

A vezénylet érvényesebb példaadással, mint tekintélylyel; bámulat többre viszi az utánzást, mint a parancs kényelmében élni s a vitézekkel durván bánni, nem tábornokság, hanem zsarnokság. *Lámbert örgrófné.*

Hála, Hálátlanság.

Nemes szivek sajátja a háláról perczig sem feledkezni. *P. Szathmári Károly.*

Légy hálás, mert a hála a jóság tápszere. *Helvetius.*

A hála szükséges és eszélyes dolog; de hálából a jóltevőnek rossz dologban segédkezni ferdeség, erkölcsi következetlenség. *Feder.*

Nincs vad nép, mely a hálát ne dicsérje s a hálátlanságot ne gyalázza, — s mégis számtalan hálátlannal találkozunk. Azonban jobb, a hálátlanokat elszenvedni, mint hálátlannak lenni. *Petrárka.*

Az ember, mint a bősz vadállat, még azt is összetépi-marja, ki hőn buzog segitni rajta. *Tompa.*

A hálátlan az elvett jótétet nem elfeledi, hanem szeretné elfeledni. *Saphir.*

A hálátlanság bűne fogyni kezd, mert arra az alkalom mindig ritkább. *Saphir.*

Haladás.

Mig előre mehetünk, ne menjünk hátra. *P. Szathmári K.*

Ha valahol a történelemben nyoma van az emberiség haladásának, akkor útban van az a szabadság és világosság felé. *Jean Paul.*

Mikor Istenhez kell menni, az emberek sántikálnak; mikor az ördöghöz, akkor futnak. *Saphir.*

A ki soha nem botlott, jele, hogy bátran lépni nem mert. *Kisfaludy Károly.*

Nincs még felállitva az a korlát, mely a magasra törő tehetségnek s iparkodásnak azt parancsolhatná: eddig mehetsz s nem tovább! *Beethowen.*

Az egyenes uton haladó csiga hamarább eléri a kitüzött czélt, mint az össze-vissza futkározó verseny-paripa. Mindegy, bármily lassan haladjon is előre az ifju, csakhogy a kitartó szorgalmat ne tévessze szem elől. *Smiles.*

Halál.

Nem félek a haláltól, sem az elhalás esetétől; csak aggaszt a megválás kedveseimtől, vagy az ők megválása tőlem. *Kölcsei.*

Az élet rövid béke s hosszu harcz, a halál rövid harcz s hosszu béke. *Petőfi.*

Csak azt az egyet szeretném tudni: hol, merre terjed az a más világ? és mily alakban jutunk innen abba a másvilágba, ismeretlenbe, át? *Petőfi.*

A holt test olyan, mint a zseb, melyet a halál kifordit és kiürit. *Hugó Victor.*

A halál annyiba jó az emberekre nézve, hogy ilyenkor egy kissé beszélnek róluk. *Hugó Victor.*

Élni remény lek; halni kész vagyok. *Shakespere.*

Mi az, a mi élet nevet visel? ezer halált rejt az élet, mégis félünk a haláltól, mely minden bajt felold. *Shakspere.*

Rettentő a halál; ámde halni, — ki tudja hová menni? hideg földben feküdni és rothadni, e meleg, érzékeny, mozgó alaknak, gyürött göröngyé válva — mily iszonyu! A legsulyosabb és utáltabb világi élet mit — kór, fogság, s nyomor ránk róhat — még menyország ahoz képet, mit a halálban rettegünk. *Shakespere.*

Mikor az ember szükségtelenné vált a földön, akkor elmenni jó. *Jókai.*

A halál új élet annak, a ki lát, — örök sötétség annak, a ki nem hisz. *Jókai.*

A sir azon menhely, a mit emberszeretőleg annak készitnek az emberek, a ki utjokban áll. *Saphir.*

A halotti innepély egykor azért lőn feltalálva, hogy a részvét hiányon segitve legyen. *Saphir.*

Az emberek lámpák, melyeket az idő meggyújt és minden légvonat kiolt. *Saphir.*

Semmi sem szebb, mint az olyan halál, melyet egy erényes élet előzött meg. *Witekind.*

Nem az ember hal meg, hanem csak a nyomor. *Witekind.*

Meghalunk, ez igaz; élni akarunk: ez is igaz. A kettő egymás utjában áll. Az elsőt nem változtathatjuk, tehát az életvágyat kell mérsékelni, ha minden perczben félelem és nyugtalanság rabjai nem akarunk lenni. *Gellert.*

Mély a halottak álma, párnájok alacsony a porban; nem figyelnek a szóra, nem ébrednek hivásunkra. Oh mikor reggeledik meg a sirban s parancsol a szendergőnek: ébredj fel?! *Ossián.*

Meghalni! Mit teszen az? Álmodunk, mikor a halálról beszélünk. Láttam sokakat meghalni, de az emberiség oly korlátolt, hogy léte kezdetéről és végéről semmi fogalma. Meghalni! Sir! e szavakat nem értem. *Göthe.*

Az élet nagyon rövid és a halál akkor ragad meg, mikor még tele vagyunk nyomorral és kedvező számitással. *Sérigne asszony.*

Mindenki fél meghalni s ez az érző lények nagy törvénye, mely nélkül halandó lény azonnal odalenne. E félelem a természet egyszerü ösztöne, mely nemcsak közönyös, hanem magában jó s a renddel megegyező. *Rousseau.*

És én csakugyan meghalnék egy napon? mi az? én meghalnék! én, a ki beszélek, érzek, tappintok, meghalhatnék? mintha nem hihetném! mert hogy mások meghaljanak, ennél mi természetesebb? ezt látjuk mindennap, ez megyen, hozzászokunk; de az embernek önmagának személyesen halni meg: ez igen kemény feladat! És ti, kik mindezt érthetetlen fecsegésnek veszitek, tanuljátok meg, hogy az egész igy gondolkozik, s ti is magatokra nézve. Senki sem gondol oda, hogy meg kell halnia. Ha volna halhatatlan

emberfaj, azt a halál képzete inkább megrettentené, mint minket. *Maistre gróf.*

Dicsőséget, ifjuságot, kevélységet, vagyont a sir mind elhordja. Átvinne annak kapuján valamit az ember, de ezt a halál megtagadja. Minden elem megtér, leülepedik: a lég elnyeli a füstöt, a föld a hamvat. A feledés kioltja a nevet. *Hugó Victor.*

Elég ha éltünk, ha voltunk, ha a szeretetből, örömből, boldogságból részünk volt! Panaszolni bolondság! De miféle bájital van töltve életünk poharába? O! hisz az ezekből áll: születni, hogy éljünk, ohajtva a halált; nagy kort érni, fájlalni a gyermekkort, mikor is a sziv alszik; megöregedni, fájlalni az ifjukori elbájoltságot; és meghalni, fájlalva az öregséget és az életet! *Hugo Victor.*

A bolond és bölcs, a gyáva és derék, az istentelen és vallásos, a gyönyörélvező és erényes — mind különbözőnek látják a halált látcsövükön. *Chateaubriand.*

Az ember szava nem ujul meg, mint a viszhangé, mely alhatik tiz századig is a völgy mélyében, s azután képes feleletet adni a kérdező utasnak; ezt a koporsó sohasem teszi. *Chateaubriand.*

Minden temetésnél valaki átveszi magára a megholtnak terhét; az új vándor e terhet a közelebbi sírig hordozza. *Chateaubriand.*

Atyáid porainak semmi nyögését sem hallod; nem hallja a tieidet is a maradék. Boldogságunk követeli, hogy azt semmi aggodalommal se háboritsuk. Élj, mig élhetsz békével, és irtózás nélkül halj meg, mikor eljön az idő. *Helvetius.*

Ha kimenni nem akarunk az élet kapuján, attól van, hogy még az életben valamiben gyönyörködhetünk. *Helvetius.*

Ha kit a vad fergeteg kivágott, mint kedvesedet, barátodat; szivedet érette kitépni, gyászosan dalolni, könyzáport hullatni, sirját tömjénezni nem használ. A sorsnak nincs szive. *Kis János.*

Meghalni mindenesetre nyereség; mert vagy érzi az ember, halála után is, hogy tovább él, vagy nem: ha érzi, úgy erősbek leszünk, mentek minden földi bajtól, gyarlóságtól; ha nem érzi, úgy legalább minden fájdalomtól szabadulva, ismét jobb dolgunk lesz, mint itt volt. Ne sajnáljuk tehát a megholtakat, hanem inkább az élőket. *Gr. Széchenyi István.*

A ki jól tud meghalni, minden életkorban eleget élt. Ohajtom

addig nem jutni siromba, mig a szövetséget a vétekkel fel nem mondottam. *Hagedorn.*

A halottaktól félni gyülöletes gyengeség; ez legközönségesebb és legvadabb szentségtelenités. *Sand György.*

A halál útjában nincs megállapodás, visszalépés sehogy, sem a lassu haladás nem érvényes; ébrenlét, álom, munka, nyugalom, betegség, egészség: mind lépesők a halál felé. *Petrárka.*

Fiadat veszitve, sok félelmet, aggodalmat vetkeztél le: ha kegyes volt, nincs mitől féltened, állása már biztos; de ha gonosz volt, akkor éveid számitóját s vénülésed siettetőjét takaritád el. *Petrárka.*

A halálnak sok útja van minden életkorra, de legtöbb az ifjukorra. *Petrárka.*

Testvéred elhalt: nem volt-e irigyed? nem óhajtotta-e halálodat? nem állotta-e útját dolgodnak? nincs alkalmatlanabb semmi is a gonosz testvérnél. De ha szerető jó testvér volt, nem árt neki a testi halál, a halhatatlanságot nyerte. *Petrárka.*

A halálból nem térhetünk vissza; jól vigyázzunk azért, hogy útra készülve, valamit ne feledjünk. Itt nem lehet visszairni, visszatérni, visszaizenni, mint ezt másnemü utasok tehetik. *Petrárka.*

Királyod hív; boldog izenet. Egyezz belé s akkor megérted, mily jól áll a veled elbánás. A halált az emberek teszik félelmessé, nem a kegyeletes természet. *Petrárka.*

Halálunk után rólunk az emberek azt mondják, a mit érdemeltünk: jót, rosszat, sokat, keveset, semmit. Néha hazudnak is, de többnyire igazat mondanak. *Petrárka.*

Ha temetetlenül maradsz, a földet te nyomod; ha eltemetnek a föld nyom; ha nem a föld takar bé, akkor az ég fedez. *Petrárka.*

Szántsátok a tengert! siessetek, bolondok, halásszatok gyöngyöt a fenekéről! Legyen sirotok válaszfala egy deszka; raboljátok ki a hegyet, szálljatok be mélyen sebjeibe kincseiért! s ha tehetitek mindazokkal vesztegessétek meg a halált. *Kleist.*

Gyüjtötte: Kiss Mihály.

KÜLÖNFÉLÉK.

A Magyar Prot. Irod. Társaság f. évi sept. 18. és 19-ik napjain tartotta meg évi közgyülését Pozsonyban. A közgyülés tagjait a pozsonyi ág. ev. egyház fogadta és látta el magyar vendégszeretettel. A rendező bizottság az ág. ev. egyház nevében a mi püspökünket is egy meleg hangu levélben hivta meg a közgyülésre. Először történt ez. Ugy látszik, hogy a pozsonyi ev. egyház még most sem akar meghódolni az exclusivitásnak, a melynek szellemében a M. Prot. Irod. Társaság fogantatott. Jobban mondva megszületett. Mert fogantatásakor az exclusivitásnak még árnyéka sem mutatkozott. A Társaság megalapítására kibocsátott első felhívás aláirói között ott van az unitárius püspök és főgondnok neve is. De a megalakulást megelőzőleg a debreczeni pusztákról egy erős áramlat indult meg, mely az unitáriusoknak a Társaságból leendő kizárását hordta szét a protestans világban. Hálásan emlékszünk rá vissza most is, hogy e széláramlat ellen épen a pozsonyi ev. egyház kebeléből történt leghatározattabb ellenállás. De mindhiába. A felekezeties széláramlat már-már megsemmisitéssel fenyegette a Társaságot még embryojában. Az unitárius püspök csillapitotta le a hullámokat azzal, hogy az alakuló közgyülésre bejelentette kilépését a Prot. Irod. Társaságból.

Mindezekre a szomoru emlékü mozzanatokra csak azért mutattunk rá, mert a mint tudjuk, a püspök ezekre hivatkozva mentette ki magát a rendező bizottság előtt, hogy bármennyire sajnálja, de ily előzmények után a közgyülésen nem jelenhet meg. S csakugyan egyebet nem is tehetett, minthogy a pozsonyi ev. egyház szives meghivását megköszönje. Mert miután a Társaság megalakulása óta semmi jelét nem adta annak, hogy az unitáriusokkal együtt akar müködni a prot. egyházi irodalom terén, a meghivást elfogadni annyi lett volna, mint ráerőszakolni magát a Társaságra, vagy a mi még rosszabb lett volna, felujitani az ellenszenvet az unitáriusok ellen s esetleg kitegye magát annak, hogy a mit a Társaság megalakulásával szépen elhallgattak s félre tettek, a Társaságból való kilépését tartalmazó levelét felmutassák s megkérdezzék: ki irta ezt? Ennélfogva csak helyeselni lehet a püspök elhatározását, hogy valamint eddig, ugy ez alkalommal

sem kivánt részt venni a Prot. Irod. Társaság közgyülésében. Minden esetre sajnos, hogy igy van, de ennek nem mi vagyunk az okai.

A közgyülés különben igen szépen és emelkedett hangulattal folyt le. A testvéri szeretet is több szónok részéről a legékesebb kifejezést nyert. De a protestantismus értelmezése ma sem látszik másnak lenni, mint a mi a Társaság megalakitásakor volt. Ezen a közgyülésen is csak két protestáns egyházról volt szó. Hiszen ha nem akarnak minket is protestánsoknak ismerni, az ellen mi ép oly kevéssé tehetünk valamit, minthogy velünk együtt az ev. ref. és ev. ágost. hitvallásu egyházak sem tehetnek semmit a róm. kath. egyház azon feltogása ellen, hogy az igaz kereszténységet csak ők képviselik. Mi azt hisszük, hogy mindenkinek magának van joga meghatározni azt, hogy ő magát keresztények és protestánsnak ismeri-e? Kiki magának áll, vagy esik, a mint a szent-irás mondja. Talán eljő az idő, a mikor mind többen belátják, hogy a testvériség az evangelium szerint nem egyházi, nem is dogmatikai, hanem erkölcsi közösség. S e tekintetben bátrak vagyunk Reville-nek, a kinek református és protestáns volta ellen talán protestans testvéreinknek sincs kifogása, „A keresztény egység" czimü, jelen füzetünk elején álló beszédét t. olvasónk figyelmébe ajánlani.

Az amerikai unitárius egyházközségek száma 1900-ban 459. Ebből 42 a tizenhetedik, 73 a tizennyolczadik, 80 a tizenkilenczedik század első, 264 ugyan-e század második felében alapittatott; 31 egyházközséget fentartó családok száma meghaladja a 200-at; 94 egyházközségben a fenntartó családok száma 100 tól 200-ig, 200-ban kevesebb 100-nál. Ha minden családot a férj, nő és 3 gyermekkel veszünk számitásba az unitáriusok lélek száma, a kik valamely egyházközségbe be vannak kebelezve s annak fenntartásához hozzájárulnak 175.000. Hányan lehetnek ezen kivül oly helyeken, a hol csekély számuknál fogva gyülekezetet nem alkothatnak, nem lehet tudni. Mert Amerikában a népszámlálásnál a vallás nem vétetik tekintetbe.

A kiket szivesen lát a Vatikán. E czimen a „Budapesti Napló" oct. 12-iki számában a következőket irja: „Megszoktuk már, hogy a Vatikán szivesen látja mindazokat, a kik a magyarság ellenségei. Sőt dédelgetni mer olyan egyházférfiakat is, a kiket a magyar király legszemélyesebb megróvása sujtott. A multban gyakran ismétlődtek az ilyen esetek, megütközéssel látjuk, hogy a kuria politikusai ma sem engednek indokolatlan régi ellenszenvükből s rábirják az agg pápát, hogy nyiltan tüntessen a magyar állameszme ellenségei mellett és nyiltan hegeszti be azokat a sebeket, a melyeket az országos érdekből származott királyi megróvás ütött *Strossmayer* (diakovári) és *Stadler* (serajevoi érsek) urakon. Azt kérdezzük immáron, hogy meddig fogja

a Vatikán ezt a magyarellenes játékot üzni s miért iparkodik oly lázason azon, hogy egész Magyarország a haza ellenségét lássa a római kuriában? Mi elmondtuk annak idején nézetünket arról, hogy mit jelentene *Strossmayer* és *Stadler* szivélyes fogadása a Vatikánban reánk magyarokra nézve. Akkor a bécsi nunciaturához közelálló helyről azzal az igérettel iparkodtak elesendesiteni a közfelháborodást, hogy hiszen ám jőjjön a két megrovott egyházfejedelem Rómába, majd ott megmondja nekik a pápa, hogy főpaphoz nem illő dolog az apostoli király akaratával ellentétbe helyezkedni és hazaellenes politikát hirdetni. A nunciatura nyilván küldött is ilyen értelmü felterjesztést Rómába, mert a bécsi nunciatura közelébbről ismeri ezeknek a püspököknek magyarellenes üzelmeit, mint a kuria. De a felterjesztést ugy látszik *ad acta* tették a *propaganda fide* emberei s a velük egy huron pendülő jezsuiták, Rampolla politikai tanácsadói, s az eredmény az lett, hogy *Strossmayer* és *Stadler* eddig éppen semmi megrovásban nem részesültek Rómában, sőt mi több, a pápa a lehető legmelegebb szivélyességgel fogadta őket. Ezt a hirt a távíró egy más, még megdöbbentőbb hirrel kapcsolatban hozta hozzánk. A másik hir szerint a pápa kihallgatáson fogadta *Alice* toszkánai nagyherczegnőt és leányait s beszélgetésében a monarkia belső ügyeire térve át, a legkevésbé diplomatikus stilusban rótta meg „a befolyásos, magasrangu férfiak gyávaságát“. Hogy kik ezek a férfiak, azt nem magyarázta meg a pápa, a támadás tehát nem is egyenes és nyilt, hanem jól kiszámitva olyan, hogy senki se emelhesse fel fegyverét a védekezésre. Ellenben kellemes frázissal gyarapitja meg a klerikális táborok szótárát.

Látnivaló, hogy megróvás igenis történt Rómában, de éle nem azokat érte, a kik okot adtak rá, hanem embereket, a kik nyilván a *Stadler-Strossmayer*-szövetkezet ellenlábasai. Hogy minő czélokat kerget a Vatikán ezzel a magyarfaló viselkedéssel, az a *propaganda* titka. De hogy ezt folytatván, majd kihuzzák alóla a gyékényt Magyarországon, az bizonyos“.

Mi ehez csak azt tesszük hozzá, hogy meg kell csak nézni magában Magyarországban is, hogy a Vatikánnak kik a legkedveltebb emberei, kik szitják a kulturharczot, kik szolgálják a „congregatio de fide propaganda“ embereit, kik a jezsuiták szövetségesei, kik türelmetlenkednek és gyülölködnek ez országban a nem-katholikusok ellen, az igazi magyar katholikus püspökök-e? meg kell csak nézni, tanulságos lesz azt megnézni, hogy kik a béke zavarói!

Tisza Kálmán beszédéből, melyet a dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai gyűlésén tartott, közöljük a következőket:

A folyó évi mércziusi közgyűlés kezdetén jeleztem, hogy *a reactionárius áramlatok a külföldről hozzánk is kezdenek áthatolni,* s ez azóta még nagyobb mértékben történt.

Nem régen hallottunk, különben általam minden irányban tisztelt férfiaktól oly beszédeket, a melyek a mult sötét századok emlékét árulták el. Ezekkel szemben meg kell tartanunk higgadtságunkat, nyugalmunkat, de az ily törekvéseket minden alkalommal erősen vissza kell utasitani, és talán ha hitfeleink körében ezek minden irányban elterjedtek, még oda is hathatnak, hogy ezekben a hitbuzgóságot, a lelkesedést elevenebbé, tevékenyebbé alkossák, ha pedig ezen beszédek ezen irányzata jobban terjedve vagy tettlegességre vezetnének, vagy izgatássá fajulnának: az állami hatalomnak is közbe kell lépnie, mert hisz annak egyik legszentebb feladata a felekezetek közti békét az országban megvédeni. Azonban, midőn ezen ultramontán törekvésekkel szemben állást foglalunk, nagyon vigyáznunk kell arra, *hogy senkise hihesse, hogy egyáltalában a katholicismus s katholikus honpolgáraink ellen foglaltunk állást.* Hiszen a történelem tanusitja, hogy századokon keresztül az egyházunk életének is, de ez által a magyar állam biztonságának is kivivásában mindig együtt működtünk.

Régebben voltak ultramontánok, a kik felekezetünket is üldözték és a történelem tanusitja ismét, hogy még a békésebb időkben is, ugy 1790–91-ben, mint a 40-es évek törvényhozásában azt, hogy a békekötéseken nyugvó jogaink, ha nem is teljességben, de oly mértékben valóban életbe léptek, hogy elég volt egyházunk fennmaradására és felvirágzására: saját buzgalmunkon kivül jó katholikus, de nem ultramontán hazafitársainknak köszönhetjük, sőt a legutóbbi időben is, midőn az abszolut hatalom önkormányzati jogainknak megsemmisitése utján akarta egyházunkat, ha nem is talán megsemmisiteni, de megbénitani, hitfeleinknek ez országban mindenütt kifejtett, igazán bámulatra méltó lelkesedésén és áldozatkészségén kivül épen annak is köszönhetjük, hogy a bajoktól menekültünk, mert a katholikusok jó hazafiak is mellettünk állottak.

Ha valaha, ugy most van szükség arra, nemcsak felekezetünkért, de még inkább hazánkért. Aztán mindnyájunknak, felekezeti különbség nélkül közös érdeke, hogy a *mostani sötét áramlatokkal szembe álljunk és igy azoknak terjedését mentől előbb teljesen megakadályozzuk.*

A hunyadmegyei unitáriusok szept. 30-án Déván istentiszteletet tartottak, szép számban gyülve össze lelki szükségeik kielégitésére. Az elvett áldásokért való hálaadás ünnepe alkalmából kiosztatott

az urvacsora is, melyben mintegy 30-an vettek részt. Azután gyülésezték, megvizsgálták az egyházközségi ügykezelést, számvitelt, mely a legnagyobb pontossággal vezettetik; meghallgatták a gondnokság több előterjesztését és az évi dijak befizetésére nézve határozatot hoztak. Sándor Lajos főgondnoknak azt a jelentését, hogy mlt. Simén György úr 60 koronát ajándékozott az egyh. községi pénztárba, a gyűlés örömmel vette tudomásul és hogy ezért hozzá köszönő irat intéztetett. Gyűlés után a tagok Kibédy Lajos tanár és neje vendégszeretetét élvezték, hol igazi magyaros ebédben volt részük. Estére pedig nehányan Marosnémetibe, gr. Kuun Gézához voltak hivatalosak, hol a derék főur és neje gazdag lakomát adtak, melyen jelen volt báró Jósika Lajos branyicskai birtokos is.

Belgiumban már sok év óta a klerikális párt tartja kezében az uralmat. Hogy milyen eredménynyel gazdálkodnak a klerikálisok, mutatják a következő adatok: Brüsselben a katonai szolgálatra behivott ujonczok közül 1500 nem tudott sem olvasni, sem irni. És csakugyan Brüsselben 22000 iskolaköteles közül 3000 nem járt iskolába. Milyen lehet a népoktatás a vidéken? De a kolostoroknak e rendszer mellett jól megy dolguk. Az utóbbi tiz év alatt számuk 500-ról 2000-re, s a barátok és apáczák száma 12000-ről 40000-re emelkedett. Az egyházi vagyon 240 millió forintról 800 millóra. Az egyházi vagyon nő, de azzal arányban a nép nyomora is.

Id. gróf Pálffy János alapitványa. Nevezetes alapitvány napjainkban az, melyet id. gróf Pálffy János tett, nemcsak az alapitvány nagyságánál, hanem czéljánál fogva is. Mikor a magyar klerikalisok éppen abban járnak, hogy Budapesten olyan róm. kath. irodalmi társaságot alapitsanak, mely a szépirodalmat is klerikalissá tegye, melynek tagjai róm. katholikus regényeket és költeményeket irjanak és adjanak a közönség kezébe, előáll egy főúr és mintegy *három millió koronát* tesz alapitványul arra a czélra, hogy a magyar középosztályhoz tartozó magyar érzelmü családok gyermekei valláskülönbség nélkül 700 koronát, illetve 1000 koronát tevő ösztöndijakban részesüljenek, hogy a közép és felsőbb iskolákat végezhessék. Gróf Pálffy János pozsonymegyei birtokos és ott vannak azok a birtokok is, melyek alapitványát teszik, melyeknek jövedelméből minden évben száztiz 1000 koronás s vagy százötvenhét 700 koronás ösztöndij fog kikerülni. Az ösztöndijakat a magyar kormány pályázat útján fogja mindig a legméltóbb magyar családok gyermekeinek adni. Gróf Pálffy János a főrendiház tagja, 1871—1874-ig Pozsonymegye főispánja volt. 1884-ben a király valóságos titkos tanácsossá nevezte ki, 1896-ban az I. osztályu vaskorona rendet nyerte kitüntetésül. Most a nemzet elismerését. Tette nemes, hazafias nagy tett!

A budapesti unitárius egyházközség értesitője — szerk. Józan Miklós, lelkész — 1897—99. évekről közöl adatokat. Minden ünnepen és vasárnapon d. e. rendes istentisztelet tartatik. A mivelt egyh. tagok, ugy látszik, mind több buzgóságot kezdenek a vallásos gyakorlatokban mutatni. Urvacsorával a székely munkások részvétele folytán évről-évre többen élnek. Gróf Brunswick Gézáné 300 frt, Kerekes József 50 frtot adott kepeváltságra. Az angol unitárius társulat ad évenként 710 frt, az angol 600 frt, a magyar egyház 100 frt, Budapest főváros 500 frtot. Lelkek száma Budapesten: 740, a környékkel együtt: 1700. A vidéki egyh. községekben: Hódmezővásárhelyt Kovács József gondnok és neje Zimmermann Anna 2500 frt értékű telket és házat adtak tanitói laknak. Dr. Ormos Jenő 57 frttal járult az egyh. község többféle czéljaira. Lélekszám: 754. Mezőberényi fiók-egyház községben lélekszám 134. Dévaványaiban Gál Gergely és neje 35 frtos ezüstkelyhet ajándékoztak. Lélekszám 109. A polgárdi egyházközségben Császár János gondnok és neje az urvacsorához mindig kenyeret és bort adnak. Lélekszám 109. Hódmezővásárhelyi és polgárdi egyházközségekben 1899-ben püspöki látogatás volt. A vilonyaiban néhai Keresztes Pál veszprémi lakos érdeme, hogy ott imaház épittetett. Lélekszám 48. Magyar-Ládon és Seregélyesen lélekszám 129.

A vadházasságok ma is sok helyen szokásban vannak a népnél. Az 50-es évek tiz évi katonakötelezettsége hagyta hátra e rendellenes dolgot, mely ma a három évi katonakötelezettség mellett sem ment ki divatból. Némely vidéken épp feltünően ismétlődik és szükséges, hogy az egyházi férfiak akadályozó törekvését a közigazgatási hatóság is elősegitse. Udvarhelymegyében Demeter Dénes h. karácsonfalvi lelkész egyebek közt felolvasással is küzd e rosz szokás ellen.

A mandarin és tanitványa. És kibocsátá a mandarin egy tanitványát, hogy nemesitené az erkölcsöket, mert ezt kéré a tanitvány, hogy őt erre bocsássa ki.

És mikor a mandarin kitekint vala, látván láta és monda: Mit látok? te a pagoda oldalán ülsz és felfedező akarsz lenni, mit mindenki lát, a pagodán. Te más helyt jársz, de én tőled mást kérek számon.

Gyászhir. A Daniel családot nagy veszteség érte. *Vargyasi Daniel Elek* felsőfehérköri unitárius egyh. felügyelő gondnok, Udvarhelyvármegye törvényhatósági bizottságának tagja és az olaszteleki takarékpénztár elnöke 43 éves korában és boldog házassága 3-ik évében oct. 11-én meghalt. A munkás és közügyekben buzgó férfi korai elhunytát mindenekelőtt fájlalja özv. Daniel Elekné, Diemár Irén és fia Daniel Elek. Id. Daniel Gábor ny. főispán, főrendiházi tag, a magyar unitárius egyház főgondnoka fiát, ifj. Daneil Gábor képviselőházi alelnök és Daniel Lajos birtokos testvérüket vesztették az elhunytban.

Épp most veszszük **gróf Kuun Géza** „*Ismereteink Tibetről*“ czimü legujabb tudományos művét, mely a Magyar Tud. Akadémia kiadásában jelent meg, s melyet ismertetni fogunk.

ARANYKÖNYV.

Az „Ezredéves Emlékalap"-ra tett kegyes adományok.

(21-ik közlemény.)

246.	Vári Albert, Kénos-Udvarhelyi lelkész	5 kor	— fil.
247.	Ürmösi Sándor tarcsafalvi lelkész	2 „	— „
248.	Zsakó István kir. táblai biró és neje Székely Teréz Kolozsvár	40 „	— „
249.	Biró Lajos várfalvi lelkész	4 „	— „
250.	Máthé Lajos firt-váraljai lelkész	2 „	— „
251.	Ker. Hittudomány tiszta jövedelméből	270 „	12 „
252.	Takarékpénztári kamatokban	125 „	98 „
253.	Ker. Hittudomány tiszta jövedelméből	34 „	94 „
254.	„ „ „ „	12 „	— „
	Összesen	496 kor	04 fil.
	Az előbbi 20 közlemény összege	5034 „	— „
	Együtt	5530 kor.	04 fil.

Ezen kegyes adományok, a melyekért az illetőknek legmelegebb köszönetemet nyilvánitom, már régebben befolytak hozzám. De az igazat megvallva, vártam, hát ha még többet is közölhetek egyszerre. Ezért maradt üresen e czimen az Aranykönyv a Ker. Magvető megelőzött két füzetében. Nehogy azonban azt gondolják egyházunk tagjai, hogy az Ezredéves Emléklapra többé talán már nem is lehet adakozni, ime, ez a közlemény is mutatja, hogy az Aranykönyv nyitva áll továbbra is s ajánlom annak lapjait egyházunk tagjainak szives figyelmébe.

Kolozsvárt, 1900. október 10.

Ferencz József,
unitar. püspök.

Zsigmond Ferencz úr kézdivásárhelyi állomás-főnök és neje két igen diszes és értékes urasztali takarót ajándékoztak a kilyéni unitáris egyházközségnek. Egyik bordó selyem aranynyal himezve és szegélyezve, a másik fehér batiz csipkével szegélyezve s szétszórtan különböző virágokkal himezve.

Nem kétlem, hogy a nemes szivü adakozókat részben a szülők iránti kegyelet, kik e községben éltek s ennek temetőjében aluszszák örök álmukat, részben a vallásuk iránti szeretet és ragaszkodás inditotta arra, hogy e szegény egyházközség ódon templomának egyszerü urasztalát a vallásos szivnek ilyen, eléggé nem méltányolható áldozatával diszitsék.

A nemes szivü adakozó kedves az Isten előtt! Legyenek az Úrnak kedveltjei Zsigmond Ferencz ur és neje.

Én egyházközségem és a magam nevében e helyen is hálás köszönetemet nyilvánitom áldozatra kész atyámfiainak.

Kilyén, 1900. sept. hó 29.

József Lajos,
unitar. lelkész.

Adakozások a Sepsi-Szent Györgyön épitendő unitárius templom-alapra.

Barabás Elek hitrokon gyűjtőkönyvén.

(Tizenkettedik közlemény.)

Kilyén: Incze Józsefné 2 kor. Molnár Balázs, Egy valaki, Incze Istvánné 1—1 kor., Péterfi Lajosné, Orbán László, ifj. Kovács Antal, Czakó János, Szilágyi Andrásné, Szilágyi Ferencz, Szilágyi Györgyné, Szabó Mihály, Ráduly Lajos, Szilágyi Dénes, ifj. Donáth Pál 40–40 fil., Majorán Sándor, Szilágyi János, Fula Dénesné, Kovács Lajosné, Egy valaki, ifj. Mihály József, Szakács Pál, Berez Mihály, Fazakas Jánosné, Fazakas János, Donáth Mihály, Nika Mihály 20—20 fil., Donáth Ferencz 18 fil. Összesen: .... 11 kor. 98 fil.

Szotyor: Nagy Károly 4 kor., Gidófalvi Antal 2 kor., Demeter Mihály 1 kor., Szántó Antal 80 fil., Csiszér Gergely, 30 fil., Bartha Károly, Bodó Mátyásné, Incze Sándor 20–20 fil., Szabó Pál 10 fil. Összesen: .... 8 kor. 80 fil.

Ilyefalva: Petke Ferencz 2 kor. Petke Pál, Nagy Ede, Tankó Áronné, Petde Gyula, László Lukács, Nagy Gerő, Ev. ref. egyház, Duducz Gerő, Szikszai Sándor 1—1 kor. Veinberger Dávid, Kis Albert 60–60 fil., Farkas György, Kába János, Gál István, Imre Lajos, Petke Lajos, Gazda István, Gál Margit, Lőte István, Olvashatlan. Gál Józsefné, Hartenbaum Sámuel, N. N. 40—40 fil., Gál József 50 fil., Kuti Ferencz, Benkő Áron, Bedő Ádám, Nagy Ede, Kertész Gyula, Gál Pál, Glacz Károly, Petke Pál Lőte Lajos, Nagy Mihályné, Györke János, Barabás Mózes, Rákosi Ferencz, Zöld Béla, Benkő Ferencz, Szaláncz Pál, Zöld Gyula Türkösi István, Bede János, Németh Imre, Jakó Sándor 20–20 fil., V. N. Csomós Gyula 10—10 fil. Összesen: .... 21 kor. 90 fil.

Aldoboly: Magyari Pál 2 kor., Forró Károly, Magyari Ferencz, Gáspár Albert, Lázár Mihály 1—1 kor., Cuja Miklós 60 fil., Baczoni Béla, Boda Dénes, Páljános József, Rákosi Ferencz, Plugor János, Boga Pálné 40–40 fil., Leopold József, Péter Mihály, Vida Mihály, Papp István, Algya János, Baczoni Mihály, Algya András, Fülöp Károly, Kovács Áron, Nagy Lajos, Popovics Jánosné, Abog Zsigmond, Baczoni Károly 20—20 fil., Baczoni Pál 12 fil., Vida Vilma 10 fillér. Összesen: .... 12 kor. 62 fil.

Kökös: Unitárius egyház, Lőrinczi Dénes 2—2 kor., Kilyéni József, Tóth József, Serester Sándor, Gábor Dénes 1—1 kor., Kilyéni Ferencz, Kilyéni Mihály, Molnár József, Grécsán Mózes, Liszer Adolf, Molnár Lajos 40–40 fil., Serester Ignácz, Tóth István, Váncsa János, Kökösi József, Zsigmond Bálint, Orbók Ferencz, Orbók Sándor. Takács Ferencz, Zsigmond Ferencz, Zsigmond András, id. Györbiró Dániel, Takács Károly, Zsigmond György, Soós János, id. Nagy Ferencz, Zsigmond Balázs, Zsigmond Lukács, Nagy Bálint, Nagy András, Zsigmond Péter, Soós György, Jakocs Bálintné, Zsigmond Gábor, Zsigmond Sámuel, Zsigmond Lajos, ifj. Bencze István, Serester Sámuel 20–20 fil., Fitus Gergely, Berde Balázs, Bartha Anna, Zsigmond András ifj., Nagy Ferencz ifj. 10—10 fil. Összesen: .... 16 kor. 30 fil.

E közlemény összege .... 71 kor. 60 fil.
Az 1—11 „ „ .... 1491 „ 64 „

Együtt: 1563 kor. 24 fil.

Sepsi-Szent-Györgyön, 1900. október hó.

Páll Sándor,
egyh. gondnok.

József Lajos,
unitar. lelkész.